

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО”**

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

№ 4 (60)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», протокол № 10 від 6 листопада 2023 року.

Наказом МОН «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства» від 24 вересня 2020 р. № 1188 збірник включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей 052 «Політологія», 054 «Соціологія», 081 «Право».

*Вісник Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право
включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща).*

www.socio-journal.kpi.kiev.ua

Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».
Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. – Київ, 2023. – № 4(60). – 48 с.

Георгій Дерлуг'ян – головний редактор, PhD із соціології, професор соціології та публічної політики філіалу Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі, ОАЕ;

П. В. Федорченко-Кутуєв – заступник головного редактора, д. соціол. н., проф., завідувач кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

А. А. Мельниченко – к. філос. н., проф., проректор з навчальної роботи КПІ ім. Ігоря Сікорського;

О. А. Акімова – к. філос. н., доц., декан факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

С. І. Бевз – д. ю. н., проф., завідувач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

В. А. Мисливий – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

В. П. Степаненко – д. соціол. н., головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, Манчестерський університет, Велика Британія;

Г. О. Коржов – к. соціол. н., доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Д. І. Голосніченко – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Є. Д. Лук'янчиков – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Є. І. Головаха – д. філос. н., проф., директор Інституту соціології НАН України;

М.Н. Єнін – к. соціол. н., доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

О. А. Фісун – д. політ. н., проф., завідувач кафедри політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

О. Г. Злобіна – д. соціол. н., проф., завідувач відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України;

О. Д. Куценко – д. соціол. н., професор кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

О. О. Кравчук – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

С.О. Макеєв – д. соціол. н., проф., заступник директора Інституту соціології НАН України;

Т. Д. Брік – PhD з економічної історії, ректор Київської школи економіки;

А. В. Чугаєвська – к. ю. н., доц., доцентка кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана;

Я. Ю. Цимбаленко – к. н. з держ. упр., доцент кафедри теорії та практики управління факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Д. О. Маріц – д. ю. н., доц., завідувач кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

О. М. Головка – к. ю. н., ст. дослідник, старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Войцех Рафаловський – PhD із соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща;

Джесіка Зиховіч – PhD зі слов'янських студій, директорка Представництва Інституту міжнародної освіти в Україні та офісу Програми імені Фулбрайта;

Джеффри Александер – PhD із соціології, професор соціології Єльського університету, США;

Ерік Райнерт – PhD з економіки, професор управління технологіями Таллінського технічного університету, Естонія, Норвегія;

Інес Супуле – докторка з політичної соціології, Інститут соціології та філософії Латвійського університету, Латвія;

Інта Меєріна – PhD із соціології, директор Центру досліджень діаспори та міграції Латвійського університету, Латвія;

Іренеуш Садовський – PhD з політичних наук, науковий співробітник Інституту політичних досліджень ПАН, Польща;

Кеван Харріс – PhD із соціології, асистент-професор соціології університету Каліфорнії в Лос-Анджелесі, США;

М. А. Мінаков – д. філос. н., старший науковий співробітник Інституту Дж. Кеннана, Міжнародний науковий центр Вудро Вільсона, США;

Миколай Павляк – PhD із соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща;

Сальваторе Бабонес – PhD із соціології, асоційований професор соціології та соціальної політики Сіднейського університету, Австралія;

Едіт Ханке – д. політ. н., науковий співробітник науково-дослідного відділу Баварської академії наук, Німеччина;

Сара Вітмор – PhD з політичних наук, доцент політології в Університеті Оксфорд-Брукс, Велика Британія;

Моніка Епінгер – PhD з антропології права, доцент Школи права Університету Сент-Луїса, США;

Адріана Міка – PhD із соціології, доцентка і керівниця відділу досліджень дій і наслідків в Інституті соціальної профілактики та ресоціалізації Варшавського університету, Польща.

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

Багінський А. В., Куцеренко Д. О., Шелест О. Ю.

Зміна способів взаємодії бізнесу та суспільства в умовах російсько-української війни..... 6

Жуленьова О. В.

Системи соціальних індикаторів вивчення економічних змін суспільного життя:

важливість поєднання об'єктивних та суб'єктивних індикаторів.....14

Chernysh O. A., Zhalinska I. V., Pryshchepa Ye. V.

Institutional provision of child welfare in Ukraine and Sweden.....21

ПОЛІТОЛОГІЯ

Бучин М. А.

Кліматична політика ЄС в умовах повномасштабної російсько-української війни..... 27

ПРАВО

Рудник Л. І.

Правові засади обмеження права на доступ до інформації в умовах воєнного стану 32

Улітіна О. В., Якуша Є. С.

Відеогра як об'єкт авторського права в креативних індустріях: іноземний досвід..... 40

CONTENTS

SOCIOLOGY

Bahinskyi A., Kutserenko D., Shelest O.

Change of the ways of interaction between business and society in the conditions of the Russian-Ukrainian war.....6

Zhulnova O.

Systems of social indicators for studying economic changes in social life: the importance of combining objective and subjective indicators.....14

Chernysh O. A., Zhalinska I. V., Pryshchepa Ye. V.

Institutional provision of child welfare in Ukraine and Sweden.....21

POLITICAL SCIENCE

Buchyn M.

EU climate policy in the conditions of a full-scale Russian-Ukrainian war.....27

LAW

Rudnyk L.

Legal basis of the limitation of the right on the access to the information in the conditions of the military state32

Ulitina O., Yakusha Ye.

Video game as a copyright object in the creative industries: foreign experience.....40

УДК 327

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.4\(60\).296946](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.4(60).296946)

ЗМІНА СПОСОБІВ ВЗАЄМОДІЇ БІЗНЕСУ ТА СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Багінський А. В.,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0001-5633-4614

andrei.baginsky@gmail.com

Куцере́нко Д. О.,

аспірант кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0009-0004-1847-0120

dakutserenko@gmail.com

Шелест О. Ю.,

студентка кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0009-0008-2654-8492

olena.shelest.research@gmail.com

У статті досліджується нові тенденції у взаємодіях бізнесу та суспільства з моменту початку російсько-української війни. Починаючи з 24-го лютого 2022-го року важливою та новою складовою взаємодії бізнесу та суспільства стало забезпечення потреб населення в умовах повномасштабного вторгнення (як власних працівників, так і просто громадян, які потребували допомоги – друзі, сусіди, незнайомці, ВПО, члени ТРО, воїни ЗСУ).

Кількісна і якісна оцінка суспільної думки свідчить про те, що у перші дні та місяці війни для компаній в основному були важливі питання безпеки працівників (а також членів їх родин) та бізнесу в цілому, допомога при переїзді (relocate). В наступні місяці фокус був більше спрямований на збереження робочих місць, стабільне працевлаштування та матеріальне забезпечення, турбота про психічне здоров'я, пошук нових можливостей і рішень для організації роботи в умовах масових відключень електроенергії та інтернету.

У статті наведено численні приклади ініціатив, які організував малий, середній та великий бізнес як самостійно, так і в співпраці з урядом, як-от унікальний Каталог внеску бізнесу в Перемогу в російсько-українській війні, мобільний застосунок «Повітряна тривога», пункти обігріву і зарядки гаджетів по всій країні під час blackout зимою 2022–2023 років.

Дослідження і соціологічні опитування, проведені у травні 2023-го року свідчать, що має місце ріст єдності, соціальної близькості, віднесення себе до культурної традиції України в різних регіонах нашої країни.

Ключові слова: український бізнес, російсько-українська війна, кризові ситуації, соціальна відповідальність бізнесу, взаємодія бізнесу та суспільства, єдність під час війни.

Постановка проблеми. Протягом останніх 15 років український бізнес мав певний досвід функціонування в кризових ситуаціях, коли економіка переживала часи нестабільності:

- Світова економічна криза 2008-го року;
 - Вторгнення Росії в Україну в 2014 році (анексія Криму, зіткнення на сході країни і поява АТО – зони російсько-українського протистояння на Донбасі);
 - Світова пандемія 2020-го року, спричинена коронавірусною інфекцією нового типу COVID-19.
- Вищеперелічені кризові ситуації надали національним підприємствам інструменти щодо роботи у важких умовах. Втім, новий етап агресії Росії в Україні 2022-го року створив небачені раніше виклики для суспільства, бізнесу та економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дані тенденції знайшли відображення у дослідженнях і наукових працях таких вітчизняних та зарубіжних дослідників, як О. Іващенко, В. Бурлачук, М. Корнеєв, І. Бережнюк, О. Труш, Allan Jorgensen, Senthana Selvarajah, Lorenzo Fiorito.

Але проблема настільки глибока і має настільки значну актуальність і сьогодні, що потребує подальшого дослідження. Тому **основною метою статті** є аналіз поточних тенденцій і способів взаємодії бізнесу та суспільства з початку російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними економічними моделями взаємодії влади, бізнесу й суспільства завжди були: соціальне партнерство, корпоративна соціальна відповідальність, благодійність, соціальне підприємництво, лобізм, соціальні мережі. Російська агресія в Україні 2022-го року призвела до зміни способів взаємодії бізнес-середовища зі споживачами, до появи нових форм комунікації між ними, до появи нових трендів в інформаційному просторі як на локальному, так і на глобальному рівні. В даній статті автори намагаються відобразити основні зміни і тенденції, які мали місце з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24-го лютого 2022-го року.

Бізнес не є нейтральним під час війни. Ріст соціальної відповідальності бізнесу відбувся органічно як відповідь на нові серйозні виклики, які постали з початку повномасштабного вторгнення 2022-го року.

Для багатьох споживачів після 22 лютого 2022 піднялось питання, хто є виробником товару та чи вийшов бренд з ринку країни агресора. Ця тенденція набиравла обертів з 2014 року та вказувала на її майбутнє розширення. На сьогодні багато компаній зупинили роботу з російським ринком і у нашого виробника з'явилась можливість виробляти продукцію, яка буде чудовим аналогом. Попит на товар, який виробляється в Україні, зростає з боку внутрішнього ринку, в нашій країні давно набув тренд "підтримуй власного виробника", який тільки посилюється у 2022-му році. Більше того, в світі набрав та продовжує набирати обертів тренд на українську культуру (мова, музика, одяг, кухня). Це свідчення того, що наші підприємства готові конкурувати з великими брендами навіть на глобальному ринку.

Аналізуючи рекламні кампанії, які проводились на початку російської агресії, розуміємо, що перші півроку була хвиля залучення кольорів державного прапора, одягу воїнів ЗСУ, назв зброї, яку постачали західні партнери, позначення міст героїв. Такий тренд на початку повномасштабної війни подобався споживачам та підтримував бойових дух захисників країни, але з часом ситуація почала змінюватись і використання даної айдентики пішло на спад.

Деякі інші нові способи взаємодії бізнесу та суспільства в умовах російсько-української війни будуть відображені нижче.

Багато досліджень громадської думки показують єдність, функціонування суспільства (в тому числі і громадян, і громад, і бізнесу) як єдиного організму заради єдиної мети – перемоги. За даними соціологічного дослідження Центру Разумкова, проведеного у травні 2023 р., найбільшу соціальну близькість (за характером, звичаями, традиціями) українці відчувають по відношенню до мешканців Києва (8,4), Центрального регіону (8,3), Слобожанщини (7,6), Південного регіону без Криму (7,4), Західної України (7,3–7,1). Дещо менша соціальна близькість відчувається по відношенню до мешканців Криму (6,4) і Донбасу (5,7). До початку гібридної війни ситуація була принципово інакшою: у грудні 2013 р. опитувані відчували більшу соціальну близькість до громадян Росії та Білорусі, ніж до мешканців Західного регіону – Закарпаття, Галичини, Волині, Буковини (Єдність під час війни, 2023).

Показник віднесення себе до культурної традиції стрімко зріс після повномасштабного вторгнення Росії в Україну (за результатами опитування в травні 2023 року 81 % респондентів віднесли себе до української культурної традиції. Зростання відбулося в усіх регіонах, але найбільшою мірою – у Південному (80%) та Східному (76%). До української культурної традиції відносять себе 64% російськомовних і 85% україномовних громадян нашої країни (LB.ua, 2023) .

За даними соціологічного дослідження, проведеного в серпні 2023 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром Разумкова, 88% опитаних пишаються тим, що вони громадяни України, 89% опитаних планують будувати своє життя в Україні (LB.ua, 2023) .

Наслідком даної тенденції являється також масовий перехід бізнесу (особливо сфери послуг) з російської на українську мову.

Нижче наведено кілька прикладів небаченої раніше взаємодії і допомоги від бізнесу державі і громадянам: оператор мобільного зв'язку абезпечив клієнтів безоплатними послугами зв'язку, виділив 15 мільйонів гривень на благодійництво та сплатив достроково понад 1 млрд грн податків. Поштовий оператор запустив нову лінію Гуманітарної пошти для полегшення логістики волонтерам, які допомагають із-за кордону. Український сервіс таксі запустив проект «Волонтер», який безкоштовно доставляє харчі, медикаменти та пальне. ІТ-компанія за підтримки Міністерства цифрової трансформації України створила застосунок «Повітряна тривога», який інформує про початок і закінчення тривоги.

Протягом 2022-го року аналітичний центр Cedos регулярно проводив дослідження життя українського суспільства під час війни (питання емоційного стану, переживань, побуту та повсякдення, працевлаштування та фінансового становища, змін поглядів та бачення майбутнього країни). Респонденти досить часто згадували про зростання консолідації, безпрецедентність рівня єдності як наслідок впливу війни на суспільство. Тому було проведено окреме дослідження – що саме вони розуміють під єдністю суспільства. В результатах даного соціологічного дослідження респонденти відповідали так: «Люди різних політичних, релігійних, соціальних верств працюють разом – хто як може, і всі вони працюють проти одного зла» (Жінка, 39 років, Кривий Ріг, Дніпропетровська область); «Спільний ворог, спільна мета і спільні труднощі (продукти, опалення), спільний досвід переживання обстрілів, відсутності електрики – згуртовують, підштовхують ставитися з розумінням до оточуючих» (Чоловік, 32 роки, Харків). Учасники опитування говорили про те, що суспільство наразі переживає багато спільних досвідів (обстріли, втрата близьких, житла, складність знайти продукти, спроби підлаштуватися під відключення електроенергії, занепокоєння майбутнім країни, переживання через загибель військових і відчуття радості від звільнення територій). Ці ситуації створювали спільний контекст життя для людей незалежно від місця проживання, формували спільну історичну пам'ять, що сприяла появі відчуття єдності (Національний інститут стратегічних досліджень, 2023).

Це відчуття належності до українського суспільства створило запит на участь у житті суспільства – значна кількість опитаних респондентів займається волонтерством, допомагають фізично на місцях, долучаються до зборів коштів.

Інший новий спосіб взаємодії бізнесу та суспільства – це поява абсолютно нових соціальних ініціатив та інституцій – наприклад, унікальний Каталог внеску бізнесу в Перемогу в російсько-українській війні від CSR Ukraine, який налічує вже більше 300 компаній (малий, середній та великий бізнес) і описує їх кейси підтримки в умовах російсько-української війни. Наприклад, Національна компанія Датагруп (Volia) безкоштовно проводить Інтернет, Wi-Fi та ТБ в укриття цивільного населення, а також забезпечує бомбосховища сучасними телевізорами, щоб люди мали змогу отримувати актуальні новини. Мережа ресторанів «Євразія» готує комплексні обіди для бійців тероборони, військового шпиталю та дитячої лікарні «Охматдит». Зараз у Києві працюють 19 ресторанів мережі «Євразія»; щодня в одному ресторані готують у середньому 1 тис. порцій. Співробітники/ці «Укргазвидобування» запустили лінію психологічної допомоги для співробітників, а також грантовий проект «Україна Майбутнього» для допомоги школам, що постраждали від війни та окупації.

Це лише 3 приклади із понад 300 з даного каталогу, а компаній, які допомагають анонімно, набагато більше. Бізнес продовжує здійснювати свою основну діяльність та сплачувати податки, в той же час допомагаючи забезпечити фінансами, їжею та товарами першої необхідності населення територій, де ведуться бойові дії, армію, тероборону та переселенців.

Окремої уваги заслуговує робота Міністерство цифрової трансформації, яке забезпечує швидке і доступне надання державних послуг а також запустило низку нових проектів для громадян, в тому числі у партнерстві з багатьма українськими та міжнародними бізнесами.

Окрім вищезазначеного застосунку «Повітряна тривога», заслуговують на увагу такі нові проекти як «Цифрова держава», що згодом об'єднає всі відомства в єдину зручну й дієву онлайн-систему; Грант для ветеранів та членів їхніх сімей – фінансування для ветеранів та їхніх дружин/чоловіків, що надасть змогу почати власну справу або розширити бізнес всім, хто має план, необхідні навички та бажання.

Наступна ініціатива Міністерства цифрової трансформації, яку воно реалізує для громадян України за підтримки численних бізнесів – проект «Цифрова освіта». Це – Національна кампанія з цифрової грамотності, мета якої – за 3 роки навчити цифрової грамотності 6 млн українців. Проект має онлайн-платформу, де розміщені безкоштовні курси з цифрової грамотності, і офлайн-складову – мережу партнерських хабів цифрової освіти по всій країні, де можна отримати доступ до інтернету та цифрових гаджетів. Дана допомога особливо важлива для працездатного населення, яке втратило роботу через повномасштабне вторгнення і змушене змінювати чи підвищувати свою кваліфікацію для пошуку наступної роботи.

Необхідність виживання і подальшого функціонування бізнесу внаслідок масових атак і обстрілів зумовила таке явище, як масовий релокейт бізнесів та працівників зі Сходу на Захід України, а також за кордон. В результаті у перші дні вторгнення бізнес мав у першу чергу забезпечити безпеку

та, за необхідності, переміщення своїх працівників, що не є типовою формою взаємодії роботодавець-працівник. Тим не менш компанії 1200+ людей релокували 32% своїх співробітників за кордон, у компаніях 200 – 1200 людей ця цифра становить – 24%, у компаніях до 200 людей – всього 14%. Переважно це стосується компаній ІТ-сфери (Український соціологічний портал, 2022).

Важливою складовою взаємодії бізнесу та суспільства стало забезпечення потреб населення в умовах повномасштабного вторгнення (як власних працівників, так і просто громадян, які потребували допомоги). Загалом у перші дні та місяці війни для компаній були важливі такі питання: безпека працівників; стабільне працевлаштування та матеріальне забезпечення (заробітна плата та премії), проблеми психічного здоров'я, турбота про співробітників і членів їх сімей, надання фінансової допомоги та допомоги при переїзді. Деякі роботодавці організували окремі тренінги для своїх працівників, щоб підготувати їх до умов воєнного часу (в тому числі курси першої медичної допомоги).

Аналізуючи зміни в ландшафті ведення бізнесу в 2022–2023 роках дослідники не можуть не згадати вплив постійних відключень електроенергії через російські атаки на критичну інфраструктуру.

Як відключення електроенергії вплинули на бізнес:

- 66% компаній змінили графік роботи;
- 40% – зменшили обсяги виробництва чи надання послуг;
- 12% – закрили частину офісів/відділень/торгових точок;
- 9% – тимчасово зупинили роботу;
- 9% – законсервували частину приміщень;
- 1% – повністю зупинили роботу;
- 18% – майже не мають проблем через відключення е/е.

Що робить бізнес для роботи в умовах нестабільного енергопостачання:

- 86% компаній використовують генератори та інші джерела е/е;
- 65% – використовують альтернативні варіанти доступу до інтернету;
- 25% – переносять свої дані до хмарних сховищ;
- 10% – релокували бізнес чи персонал.

Скільки витрачає бізнес на забезпечення енергонезалежності:

- 40% компаній витратили на забезпечення автономності до \$50 тис.;
- 22% – від \$50 до \$100 тис.;
- 24% – від \$100 до \$200 тис.;
- 14% – понад \$200 тис.

Нижче наведено дані про вплив ракетних ударів по енергетиці на бізнес в Україні.

Рис. 1. Вплив ракетних ударів по енергетиці на бізнес в Україні

[Джерело: Моїсєєв В. *Що та хто може допомогти бізнесу під час відключень електроенергії. The Page*]

З іншого боку, в суспільстві на фоні масових відключень виник ще один фактор єдності українців на основі того, як вони підтримують одне одного під час блекаутів. Крім пунктів незламності, організованих державою, не чекаючи централізованої координації виникли рішення взаємодопомоги, які працювали по всій країні. Великий, середній і малий бізнес – наприклад, великі супермаркети електроніки, продуктові магазини, невеликі кав'ярні масово почали організовувати пункти обігріву і зарядки гаджетів. Кав'ярні та кафе з генераторами також стали перетворюватись на коворкінги, активістами була навіть створена загальноукраїнська карта закладів, де позначені кафе, магазини, коворкінги, кав'ярні, перукарні, аптеки, заправки, поштові відділення, медичні центри й інші сервіси, які працюють навіть попри вимкнення світла.

Вплив відключень електроенергії та підтримку на період відключень демонструє Рис. 2:

Скажіть, будь ласка, компанії поряд з місцем Вашого проживання (мова йде про супермаркети, магазини роздрібної торгівлі, поштові відділення, пункти видачі замовлень, кафе, ресторани тощо) дозволяють чи не дозволяють користуватись їх електроенергією в періоди її відключення? (% серед респондентів, які відчували вплив відключень електроенергії, n=1112)

Рис. 2. Вплив відключень електроенергії та підтримку на період відключень

[Джерело: «Відповідальна поведінка бізнесу в часи війни в Україні дослідження контексту»: Звіт UNDP]

Іншою тенденцією, яка має не такий позитивний характер, на думку дослідників, є соціальна нетерпимість до помилок. Деякі компанії і бренди швидко втрачають прихильність клієнтів за свою недо- або занадто гучні висказування – як текстові, так і візуальні. Щоб втримати свою аудиторію у складні часи, брендам необхідно дуже обережно поводитися в інфопросторі та змінити підхід на користь відповідального маркетингу.

Цікавий звіт було підготовлено UNDP в рамках Академії з бізнесу та прав людини (B+HR Academy), яка підтримується урядом Японії – «Відповідальна поведінка бізнесу в часи війни в Україні. Дослідження контексту». Значна увага в ньому приділяється поглибленій належній обачності щодо прав людини, оскільки війна може суттєво змінити масштаб корпоративної відповідальності за дотримання прав людини та висвітлити роль бізнесу у цьому питанні за несприятливих обставин, спричинених збройним конфліктом.

Щоб запобігти та зменшити загрози правам людини з високим ступенем ризику під час конфлікту/війни, компанії повинні застосовувати «поглиблену» належну обачність щодо прав людини. На відміну від традиційної обачності щодо прав людини, поглиблена належна обачність покращує розуміння контексту, в якому працюють підприємства, і, визначаючи спалахи, потенційні тригери та/або сили, які спричиняють конфлікт, гарантує, що їхня діяльність не сприяє насильству.

Дослідження показало, що компанії в Україні не знали про поглиблену належну обачність щодо прав людини і багато чого робили інтуїтивно. У великих компаніях або компаніях з іноземним капіталом часто існують письмові політики щодо прав людини, які охоплюють низку різних аспектів, у малих і середніх компаніях ці права регулює колективний договір. Рисунок 3 демонструє досвід порушення прав людини з боку підприємств після 24 лютого 2022-го року, я кого видно, що 83% респондентів стверджують, що жодних порушень їх прав у цей період не було.

ДОСВІД ПОРУШЕННЯ ПРАВ ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ

Чи стикалися Ви з порушенням Ваших прав з боку компаній / підприємств після 24 лютого 2022 року? (респондент міг обрати декілька відповідей)

Рис. 3. Досвід порушення прав людини з боку підприємств після 24 лютого 2022-го року

[Джерело: «Відповідальна поведінка бізнесу в часи війни в Україні дослідження контексту»: Звіт UNDP]

На думку дослідників, такий низький рівень порушень прав людини в умовах невизначеності і воєнного стану свідчить про доволі високий рівень свідомості громадян України.

Насамкінець, щоб краще проілюструвати фон, на якому виникли і розвивались вищеописані тенденції, дослідники вважають доцільним звернути увагу на основні виклики для бізнесу в Україні з початку повномасштабного вторгнення. Ними є: збереження оплати праці співробітників (44%); збереження ринків збуту та клієнтів (41%); функціонування в умовах відключень електроенергії (41%); збереження команди (39%); пошук нових ринків збуту/клієнтів (32%); забезпечення безпеки працівників (28%). Інші типи викликів представлені на Рис. 4:

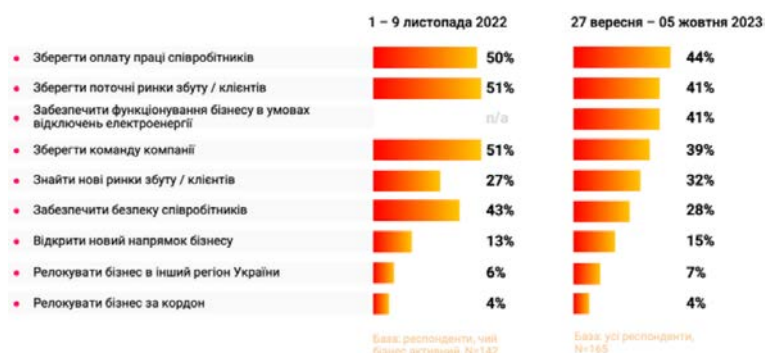

Рис. 4. Виклики бізнесу під час війни

[Джерело: Як міграційні процеси впливають на бізнес? Gradus. Дослідження до Київського міжнародного економічного форуму 2023]

Висновки. Аналіз основних змін у способах взаємодії бізнесу та суспільства в умовах російсько-української війни дозволяє дослідникам зробити наступні висновки. Повномасштабна війна змінила життя кожної людини, кожного бізнесу, а також способи їх взаємодії. Вона змінила споживчу поведінку, ставлення до компаній, брендів, до релевантності їх комунікації сьогоdnішнім реаліям. При побудові маркетингової чи комунікаційної стратегії компанії мають зважати на ці зміни і створювати перш за все human-centric, правдиву та відповідальну комунікацію, в якій на першому місці стоять загальнолюдські цінності. Безпрецедентного масштабу у 2022-му році набрали явища єдності, креативності, підвищеної соціальної відповідальності (як з боку індивідуумів, так і з боку компаній), необхідність реагувати дуже швидко і бути гнучкими в підходах до організації як повсякденного проживання, так і ведення бізнесу.

Оскільки повномасштабне вторгнення ще триває, доцільно зробити новий зріз зміни способів взаємодії бізнесу та суспільства в майбутніх дослідженнях.

Bahinskyi A., Kutserenko D., Shelest O. Change of the ways of interaction between business and society in the conditions of the Russian-Ukrainian war

The article examines new trends in the interactions between business and society since the beginning of the Russian-Ukrainian war. Starting from February 24, 2022, an important and new component of the interaction between business and society became the provision of the needs of the population in the conditions of a full-scale invasion (both their own employees and simply citizens who needed help – friends, neighbors, strangers, IDPs, members of the Territorial defense forces, soldiers of the Armed Forces).

Quantitative and qualitative assessment of public opinion shows that in the first days and months of the war, the safety of employees (as well as members of their families) and business as a whole, relocation assistance, were mainly important for companies. In the following months, the focus was more on preserving jobs, stable employment and financial support, mental health care, finding new opportunities and solutions for organizing work in the conditions of mass blackouts of electricity and the Internet.

The article provides numerous examples of initiatives organized by small, medium and large businesses both independently and in cooperation with the government, such as the unique Catalog of Business Contribution to Victory in the Russian-Ukrainian War, the mobile application "Air Alarm", heating points and charging gadgets throughout the country during the blackout in the winter of 2022–2023.

Research and sociological surveys conducted in May 2023 show that there is an increase in unity, social closeness, and belonging to the cultural tradition of Ukraine in various regions of our country.

Key words: Ukrainian business, Russian-Ukrainian war, crisis situations, business social responsibility, interaction of business and society, unity during war.

Література:

1. Єдність під час війни: результати соціологічного дослідження. LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/cedos/561919_iednist_pid_chas_viyni_rezultati.html (дата звернення: 15.11.2023).
2. Рівень стійкості та згуртованості громадян України (за результатами соціологічних досліджень). Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/riven-stiykosti-ta-zhurtovanosti-hromadyan-ukrayiny-za-rezultatamy-sotsiolohichnykh> (дата звернення: 10.10.2023).
3. How the war in Ukraine is impacting the advertising industry | BidMind. URL: <https://www.bidmind.com/post/how-the-war-in-ukraine-is-impacting-the-advertising-industry> (date of access: 01.11.2023).
4. CASES. Маркетинг воєнного часу: як змінилася поведінка споживачів під час війни? Чи потрібний бренд у воєнний час? Як має змінитися підхід до маркетингу? – дослідження Havas Village Ukraine. CASES. URL: <https://cases.media/article/marketing-voyennogo-chasu-doslidzhennya-havas-village-ukraine> (дата звернення: 15.10.2023).
5. Червоні лінії в комунікаціях брендів під час війни. Worldwide online and smartphone surveys Gradus. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/red-lines-brand-communications-during-war/> (дата звернення: 21.11.2023).
6. Український бізнес і війна: унікальний каталог від CSR Ukraine. Дія.Бізнес – Головна сторінка. URL: <https://business.dia.gov.ua/cases/iniciativi/ukrainskij-biznes-i-vijna-unikalnij-katalog-vid-csr-ukraine> (дата звернення: 12.11.2023).
7. Куди відбувається релокейт ІТ-компаній з України – дослідження. Український соціологічний портал. URL: <https://usp-ltd.org/kudy-vidbuvaetsia-relokej-t-it-kompanij-z-ukrainy-doslidzhennia/> (дата звернення: 19.10.2023).
8. Життя у темряві: як бізнес виживає у часи постійних відключень світла та інтернету. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/zhittya-u-temryavi-yak-biznes-vizhivaye-u-chasi-postiynih-vidklyuchen-svitla-ta-internetu-12045351.html> (дата звернення: 29.10.2023).
9. Моїсєєв В. Що та хто може допомогти бізнесу під час відключень електроенергії. The Page. URL: <https://thepage.ua/ua/economy/dopomoga-biznesu-pri-vidklyuchennya-elektroenergiyi-i-skilki-vin-vtrachaye> (дата звернення: 26.11.2023).
10. Поділись світлом: як українці підтримують одне одного під час блекаутів. Рубрика. URL: <https://rubryka.com/article/blackout-ukrainians-support-solutions/> (дата звернення: 01.11.2023).
11. Як міграційні процеси впливають на бізнес? Gradus. URL: <https://gradus.app/ru/open-reports/how-do-migration-processes-affect-business/> (дата звернення: 23.09.2023).
12. «Відповідальна поведінка бізнесу в часи війни в Україні дослідження контексту»: Звіт UNDP. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vidpovidalna-povedinka-biznesu-v-chasy-viyny-v-ukrayini-doslidzhennya-kontekstu> (дата звернення: 13.11.2023).

References:

1. Yednist pid chas viiny: rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia. (2023, 23 chervnia). [Unity during war: the results of a sociological research] LB.ua. https://lb.ua/blog/cedos/561919_iednist_pid_chas_viyni_rezultati.html [in Ukrainian].
2. Riven stiikosti ta zhurtovanosti hromadian Ukrainy (za rezultatamy sotsiolohichnykh doslidzhen). (2023, 16 zhovtnia). [The level of stability and cohesion of citizens of Ukraine (according to the results of sociological research)]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. <https://niss.gov.ua/news/statti/riven-stiykosti-ta-zhurtovanosti-hromadyan-ukrayiny-za-rezultatamy-sotsiolohichnykh> [in Ukrainian]
3. How the war in Ukraine is impacting the advertising industry (2022, 1 veresnia) BidMind. <https://www.bidmind.com/post/how-the-war-in-ukraine-is-impacting-the-advertising-industry>.
4. CASES. Marketynh voiennoho chasu: yak zminylasia povedinka spozhyvachiv pid chas viiny? Chy potribnyi brend u voiennyi chas? Yak maie zminytysia pidkhid do marketynhu? (2023, 24 lystopada) [CASES. Wartime Marketing: How Did Consumer Behavior Change During War? Is a brand necessary in wartime? How should the approach to marketing change?]. Doslidzhennia Havas Village Ukraine. <https://cases.media/article/marketing-voyennogo-chasu-doslidzhennya-havas-village-ukraine> [in Ukrainian].
5. Chervoni linii v komunikatsiakh brendiv pid chas viiny. (2023, 12 chervnia). [Red lines in brand communications during wartime] Worldwide online and smartphone surveys | Gradus. <https://gradus.app/uk/open-reports/red-lines-brand-communications-during-war/> [in Ukrainian].
6. Ukrainskyi biznes i viina: unikalnyi katalog vid CSR Ukraine. (2022, 11 kvitnia). [Ukrainian business and war: a unique catalog from CSR Ukraine] Diia.Biznes – Holovna storinka. <https://business.dia.gov.ua/cases/iniciativi/ukrainskij-biznes-i-vijna-unikalnij-katalog-vid-csr-ukraine> [in Ukrainian].
7. Kudy vidbuvaetsia relokej-t IT-kompanii z Ukrainy – doslidzhennia. (2022, 23 travnia). [Where is the relocation of IT companies from Ukraine – research] Ukrainskyi sotsiolohichniy portal. <https://usp-ltd.org/kudy-vidbuvaetsia-relokej-t-it-kompanij-z-ukrainy-doslidzhennia/>

- org/kudy-vidbuvaietsia-relokejt-it-kompanij-z-ukrainy-doslidzhennia/ [in Ukrainian].
8. Zhyttia u temriavi: yak biznes vyzyvaie u chasy postiinykh vidkliuchen svitla ta internetu. (2022, 14 lystopada). [Life in the Dark: How Businesses Survive in Times of Constant Power and Internet Outages] UNIAN. <https://www.unian.ua/economics/finance/zhittya-u-temryavi-yak-biznes-vizhivaye-u-chasy-postiynih-vidklyuchen-svitla-ta-internetu-12045351.html> [in Ukrainian].
 9. Moisieiev V. Shchotakhtomozhedopomohtybiznesupidchasvidkliuchenelektroenerhii. (2022, 26 hrudnia) [What and who can help businesses during power outages] The Page. <https://thepage.ua/ua/economy/dopomoga-biznesu-pri-vidklyuchennya-elektroenergiyi-i-skilki-vin-vtrachaye> [in Ukrainian].
 10. Podilys svitlom: yak ukraintsi pidtrymuiut odne odnoho pid chas blekautiv. (2022, 28 lystopada). [Share the light: how Ukrainians support each other during blackouts] Rubryka. <https://rubryka.com/article/blackout-ukrainians-support-solutions/> [in Ukrainian].
 11. Yak mihratsiini protsesy vplyvaiut na biznes? (2023, 12 zhovtnia). [How do migration processes affect business?] Gradus. <https://gradus.app/ru/open-reports/how-do-migration-processes-affect-business/> [in Ukrainian].
 12. "Vidpovidalna povedinka biznesu v chasy viiny v Ukraini doslidzhennia kontekstu": Zvit UNDP. (2023, 3 zhovtnia) ["Responsible business behavior during the war in Ukraine – a research of the context": UNDP report]. UNDP <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vidpovidalna-povedinka-biznesu-v-chasy-viyny-v-ukrayini-doslidzhennya-kontekstu> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.10.2023

Стаття рекомендована до друку 02.11.2023

СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ІНДИКАТОРІВ ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ: ВАЖЛИВІСТЬ ПОЄДНАННЯ ОБ'ЄКТИВНИХ ТА СУБ'ЄКТИВНИХ ІНДИКАТОРІВ

Жуленьова О. В.,

кандидат соціологічних наук,

науковий співробітник відділу методології та методів соціології

Інституту соціології Національної академії наук України

ORCID ID: 0000-0003-2762-7092

oksana.zhuleneva@gmail.com

Стаття присвячена аналізу системи соціальних індикаторів для вивчення змін в економічній сфері суспільного життя. Системи соціальних індикаторів розглядаються в статті як систематично та цілеспрямовано відібрані, чітко визначені та структуровані набори індикаторів. Розглянуті існуючі світові та Європейські системи соціальних індикаторів.

Окреслені проблеми та складності створення системи соціальних індикаторів, які могли б оцінити зміни суспільства, окреслити та пояснити існуючий стан суспільства, спрогнозувати можливі наслідки.

Запропоновано розглядати систему соціальних індикаторів економічних змін, поєднуючи об'єктивні – як певний фактаж, реальність, в якій відбуваються зміни; та суб'єктивні індикатори, які визначають ставлення, оцінку певної об'єктивної реальності респондентом. Необхідність поєднання об'єктивних і суб'єктивних індикаторів розглядається на прикладі індикаторів економічного добробуту домогосподарств (Household economic wellbeing). Описано як поєднання об'єктивних і суб'єктивних індикаторів може допомогти у вирішенні складнощів у дослідженні економічного добробуту домогосподарств.

Відповідно, поєднання різного роду індикаторів (об'єктивних та суб'єктивних) дає змогу вивчити економічний добробут домогосподарства з різного боку та охопити як можна більше складових, необхідних для пояснення існуючої ситуації і подальшого відслідковування змін. Об'єктивні індикатори добробуту представляють умови та активи, які дозволяють людям задовольняти свої потреби та відчувати суб'єктивну задоволеність рівнем свого добробуту та домогосподарства в цілому. До суб'єктивних індикаторів відносять безпосередньо оцінки людиною різних компонентів економічного добробуту (доходів, матеріального становища, бідності, фінансової стійкості та інших).

Встановлено, що об'єднання об'єктивних та суб'єктивних індикаторів є важливим для більш ґрунтовного пояснення соціальних феноменів, процесів та змін.

Ключові слова: система соціальних індикаторів, соціальні індикатори, соціальні зміни, економічні зміни, об'єктивні індикатори, суб'єктивні індикатори, економічний добробут.

Постановка проблеми. Найбільша проблема, з якою стикаються дослідники, та розробники тих чи інших індикаторів, полягає в тому, щоб розробити, адаптувати індикатори, які б справді вимірювали певну сферу, що цікавить дослідника, могли відслідкувати зміни та пояснити, що відбувається в суспільстві. Існує постійна ймовірність того, що будуть збиратись статистичні дані та публікуватимуться звіти, які не матимуть пояснювального потенціалу щодо соціальних процесів та суспільних змін. Вирішення цієї проблеми вимагає іншого погляду на соціальні індикатори, який відрізняється від загальноприйнятого. Адже, простий опис ситуації мало що дає для того, щоб зрозуміти, як дана ситуація виникла, чому відбувається або як змінюються її прояви. Загально теоретична проблема, ускладнюється та актуалізується ще й ситуацією, в якій опинилась Україна, а саме воєнним станом та перспективою післявоєнної відбудови, коли необхідним стає відстеження соціальних змін та розробки системи соціальних індикаторів, які б разом зі статистичними індикаторами та індексами могли надавати інформацію про ступінь соціальних змін та рівень готовності суспільства реагувати на них.

Аналіз досліджень і публікацій за темою. За час розвитку системи соціальних індикаторів було накоплено чи малу базу систем соціальних індикаторів для вивчення різних сфер суспільного життя. Перш за все слід згадати ранні приклади систем індикаторів, що включають «Систему соціальної та демографічної статистики» (United Nations, 1975), «Програму роботи ОЕСР з соціальних індикаторів», а також «Німецьку систему соціальних індикаторів» (Clifford W.Cobb, Craig Rixford, 1998).

Система соціальної та демографічної статистики була розроблена в рамках проекту Організації Об'єднаних Націй. Ця система була спрямована на інтеграцію соціальної та демографічної статистики. Вона пов'язана з детальним та систематизованим переліком соціальних проблем. Соціальні індикатори в даному випадку були «розроблені для узагальнення основних даних системи з метою полегшення моніторингу та оцінки соціальних проблем, пов'язаних з моніторингом та оцінкою соціальних проблем, що стосувались добробуту різних груп населення» (United Nations 1974). Однак, не зважаючи на те, що дана система сильно вплинула на статистичні системи багатьох країн, вона так і не була повністю впроваджена.

Інша система, «Німецька система соціальних індикаторів» (Noll, 2014a) включала набір індикаторів, який було розроблено з метою моніторингу добробуту та соціальних змін у Німеччині. Ця система соціальних індикаторів була вперше опублікована в середині 1970-х років і, таким чином, є однією з найстаріших систем, що й досі використовується. Німецька система соціальних індикаторів, що спочатку була розроблена в рамках SPES-Project, постійно вдосконалюється та оновлюється дослідницьким центром соціальних індикаторів GESIS з кінця 1980-х років. Охоплюючи 14 сфер життя, система наразі включає майже 400 індикаторів. Основою для визначення індикаторів є концепція якості життя, яка охоплює різні сфери життєдіяльності суспільства. Кожна сфера життя може бути розділена на декілька цільових вимірів.

Існує також низка новітніх систем соціальних індикаторів, про які варто згадати, наприклад, це такі системи як: Індикатори якості життя Калверта-Хендерсона, Європейська система соціальних індикаторів (European System of Social Indicators) та набір соціальних індикаторів, що використовуються ОЕСД для оцінки рівня життя населення. Індикатори якості життя Калверта-Хендерсона були вперше опубліковані у 2000 році (Henderson, Lickerman, Flynn, 2000). Цей набір індикаторів має на меті представити комплексну картину загального добробуту нації, яка була б легкою для розуміння та використання. Індикатори відносяться до дванадцяти сфер: освіта, зайнятість, енергетика, навколишнє середовище, охорона здоров'я, права людини, доходи, інфраструктура, національна безпека, громадська безпека, дохід, рекреація та житло. Кількість індикаторів обмежена лише одним або кількома індикаторами для кожної сфери.

Європейська система соціальних індикаторів (European System of Social Indicators) є ще одним нещодавнім прикладом системи індикаторів, яка частково була розроблена в рамках проекту «EuReporting-Project», що фінансувався Європейською Комісією з 1998 по 2001 рік. Ця система розглядається як інструмент для постійного моніторингу індивідуального та суспільного добробуту, а також соціальних змін у європейських суспільствах (Noll, 2002; Noll 2014b). Ця система індикаторів охоплює не лише всі країни-члени Європейського Союзу та деякі інші європейські країни, але й США та Японію як два важливі референтні суспільства.

Звіт ОЕСД «Суспільство з першого погляду» (OECD 2011), що виходить раз на два роки, вперше опублікований у 2001 році. Він ґрунтується на систематизованому наборі соціальних індикаторів і містить дані про демографічні та сімейні характеристики, зайнятість і багатство, мобільність і житло, стан здоров'я, соціальні витрати, суб'єктивне благополуччя і соціальну згуртованість. Цей набір соціальних індикаторів включає три різні типи індикаторів: (1) контекстні індикатори, що ілюструють національні відмінності в соціальних тенденціях, (2) індикатори соціального статусу, що відображають соціальні ситуації, які є об'єктом політики, та (3) індикатори реагування суспільства, які показують, як суспільство реагує на такі виклики.

Таким чином, систему соціальних індикаторів можна охарактеризувати як систематично та цілеспрямовано відібрані, чітко визначені та чітко структуровані набори індикаторів.

Соціальні індикатори «використовуються для моніторингу соціальної системи, допомагаючи виявляти зміни...» (Ferriss, 1988). Одним із варіантів побудови системи соціальних індикаторів є поєднання об'єктивних та суб'єктивних індикаторів для кращого відстеження та пояснення соціальних змін. Особливостям поєднання об'єктивних та суб'єктивних індикаторів присвячені роботи багатьох зарубіжних дослідників, наведемо деяких з них: Синтія Нідлс Флетчер, Джеро Карлетто, Альберто Зецца, Алекс С. Міхалос, Нахед Т. Зейні, Ахмед Окаша, Амаль Соліман, Тревор Лі, Роберт В. Маранс, Мікела Веццолі, Роберта Роза Валторта, Сільвія Марі, Федеріка Дуранте, К'яра Вольпато, Брітт Дейл, Джонатан Роджерс та інші.

Мета цієї статті – дослідити, як поєднання об'єктивних і суб'єктивних показників може дати корисну інформацію для аналізу соціальних змін та процесів на прикладі визначення суб'єктивних та об'єктивних індикаторів економічного добробуту населення країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідники соціальних індикаторів дедалі більше усвідомлюють цінність отримання даних за результатами поєднання суб'єктивних та об'єктивних індикаторів.

Об'єктивними соціальними індикаторами прийнято вважати вимірювання соціальної реальності, які не фільтруються сприйняттям і не залежать від особистих оцінок. До об'єктивних економічних індикаторів макrorівня відносяться: Валовий внутрішній продукт (ВВП (GDP)), Валовий національний продукт на душу населення (ВНП (GDP per capita)), Валовий сукупний продукт (ВСП), Національний дохід, Валовий національний продукт (ВНП), Чистий національний продукт (ННП), Використаний дохід, Валовий прибуток, Показники об'єму міжнародної торгівлі (показник експорту, показник імпорту, зовнішньоторговельний оборот, чистий експорт, фізичний об'єм міжнародної торгівлі, генеральна торгівля, спеціальна торгівля, чистий зовнішньоторговельний оборот, реекспорт, реімпорт), кількість офіційно працевлаштованого економічно активного населення. та інш.).

На національному рівні валовий внутрішній продукт (ВВП) є найпоширенішим економічним об'єктивним індикатором. Але ВВП вимірює лише ринкову економічну діяльність всередині країни та не враховує, як розподіляються доходи, ігнорує екологічні та інші витрати, а також залишає поза увагою багато важливих неринкових чинників добробуту, включаючи соціальні та екологічні аспекти (Costanza et al. 2014). Економічні показники ВВП часто розглядаються як основний чинник національного добробуту. Однак дослідження показали, що після певної межі подальше зростання ВВП не призводить до підвищення загального добробуту суспільства (Kubiszewski et al., 2013).

До мікро об'єктивних показників можна віднести: середню заробітну плату, розмір податків, особистий дохід, зарплату по галузям, зарплату по регіонах, вартість споживчого кошика, синтетичний показник частки витрат на продукти та комунальні послуги, який використовується для визначення рівня бідності, крім того, це такі індикатори як: індикатори рівня доходу, типу зайнятості, типу контракту, кількості годин на тиждень, які працює людина, та інш. Дані за зазначеними індикаторами можуть бути отримані як на основі офіційної статистики, так і за результатами соціологічних опитувань.

В свою чергу, суб'єктивні показники можна віднести: середню заробітну плату, розмір податків, особистий дохід, зарплату по галузям, зарплату по регіонах, вартість споживчого кошика, синтетичний показник частки витрат на продукти та комунальні послуги, який використовується для визначення рівня бідності, крім того, це такі індикатори як: індикатори рівня доходу, типу зайнятості, типу контракту, кількості годин на тиждень, які працює людина, та інш. Дані за зазначеними індикаторами можуть бути отримані як на основі офіційної статистики, так і за результатами соціологічних опитувань.

В свою чергу, суб'єктивні показники можна віднести: середню заробітну плату, розмір податків, особистий дохід, зарплату по галузям, зарплату по регіонах, вартість споживчого кошика, синтетичний показник частки витрат на продукти та комунальні послуги, який використовується для визначення рівня бідності, крім того, це такі індикатори як: індикатори рівня доходу, типу зайнятості, типу контракту, кількості годин на тиждень, які працює людина, та інш. Дані за зазначеними індикаторами можуть бути отримані як на основі офіційної статистики, так і за результатами соціологічних опитувань.

В свою чергу, суб'єктивні показники можна віднести: середню заробітну плату, розмір податків, особистий дохід, зарплату по галузям, зарплату по регіонах, вартість споживчого кошика, синтетичний показник частки витрат на продукти та комунальні послуги, який використовується для визначення рівня бідності, крім того, це такі індикатори як: індикатори рівня доходу, типу зайнятості, типу контракту, кількості годин на тиждень, які працює людина, та інш. Дані за зазначеними індикаторами можуть бути отримані як на основі офіційної статистики, так і за результатами соціологічних опитувань.

В свою чергу, суб'єктивні показники можна віднести: середню заробітну плату, розмір податків, особистий дохід, зарплату по галузям, зарплату по регіонах, вартість споживчого кошика, синтетичний показник частки витрат на продукти та комунальні послуги, який використовується для визначення рівня бідності, крім того, це такі індикатори як: індикатори рівня доходу, типу зайнятості, типу контракту, кількості годин на тиждень, які працює людина, та інш. Дані за зазначеними індикаторами можуть бути отримані як на основі офіційної статистики, так і за результатами соціологічних опитувань.

В свою чергу, суб'єктивні показники можна віднести: середню заробітну плату, розмір податків, особистий дохід, зарплату по галузям, зарплату по регіонах, вартість споживчого кошика, синтетичний показник частки витрат на продукти та комунальні послуги, який використовується для визначення рівня бідності, крім того, це такі індикатори як: індикатори рівня доходу, типу зайнятості, типу контракту, кількості годин на тиждень, які працює людина, та інш. Дані за зазначеними індикаторами можуть бути отримані як на основі офіційної статистики, так і за результатами соціологічних опитувань.

В свою чергу, суб'єктивні показники можна віднести: середню заробітну плату, розмір податків, особистий дохід, зарплату по галузям, зарплату по регіонах, вартість споживчого кошика, синтетичний показник частки витрат на продукти та комунальні послуги, який використовується для визначення рівня бідності, крім того, це такі індикатори як: індикатори рівня доходу, типу зайнятості, типу контракту, кількості годин на тиждень, які працює людина, та інш. Дані за зазначеними індикаторами можуть бути отримані як на основі офіційної статистики, так і за результатами соціологічних опитувань.

В свою чергу, суб'єктивні показники можна віднести: середню заробітну плату, розмір податків, особистий дохід, зарплату по галузям, зарплату по регіонах, вартість споживчого кошика, синтетичний показник частки витрат на продукти та комунальні послуги, який використовується для визначення рівня бідності, крім того, це такі індикатори як: індикатори рівня доходу, типу зайнятості, типу контракту, кількості годин на тиждень, які працює людина, та інш. Дані за зазначеними індикаторами можуть бути отримані як на основі офіційної статистики, так і за результатами соціологічних опитувань.

В свою чергу, суб'єктивні показники можна віднести: середню заробітну плату, розмір податків, особистий дохід, зарплату по галузям, зарплату по регіонах, вартість споживчого кошика, синтетичний показник частки витрат на продукти та комунальні послуги, який використовується для визначення рівня бідності, крім того, це такі індикатори як: індикатори рівня доходу, типу зайнятості, типу контракту, кількості годин на тиждень, які працює людина, та інш. Дані за зазначеними індикаторами можуть бути отримані як на основі офіційної статистики, так і за результатами соціологічних опитувань.

сприймають і цінують, так і фактори, які вони не сприймають належним чином, але які, тим не менш, є важливими для підтримки їхнього добробуту.

Зі свого боку спробуємо запропонувати певний перелік індикаторів вимірювання економічного добробуту, який би також поєднував об'єктивні та суб'єктивні компоненти.

До об'єктивних індикаторів економічного добробуту можна віднести об'єктивні змінні, що представляють умови та активи, які дозволяють людям задовольняти свої потреби та відчувати суб'єктивну задоволеність рівнем свого добробуту та домогосподарства в цілому:

– Індикатори офіційної статистики: *поточна середня заробітна плата, середня зарплата по галузям, зарплата по регіонах, вартість споживчого кошика, синтетичний показник частки витрат на продукти та комунальні послуги, дохід на душу населення.*

– Деякі індикатори, які вимірюються через соціологічні дослідження також опосередковано можна віднести до об'єктивних індикаторів, оскільки вони визначають певний фактаж, об'єктивні показники, наприклад:

– Основне джерело доходу домогосподарства (*Що є головним джерелом доходу Вашої родини?*)

– Залежність від соціальної допомоги – залежність від виплат соціального забезпечення призводить до значних навантажень на державний бюджет. Крім того, залежність від соціальної допомоги часто асоціюється з тривалою бідністю, соціальною ізоляцією та іншими несприятливими наслідками для одержувачів допомоги та їхніх дітей. Тим не менш, система соціального забезпечення є «подушкою безпеки». Вона може відігравати важливу роль у допомозі людям «оговтатися» від потрясінь, в тому числі, спричиненими війною (*Яку частку від загального доходу вашого домогосподарства становлять виплати від соціальної допомоги?*)

– Визначення рівня доходу (наприклад, Оцініть, будь ласка, загальний місячний дохід всіх членів сім'ї ПІСЛЯ виплати всіх податків та вкажіть, до якої з цих груп належить Ваша сім'я). Дане питання є досить чутливим. Очікувати правдивої інформації від респондента тут доволі важко. Тому його поодиноким використання є вкрай ненадійним для розуміння матеріального стану.

До суб'єктивних індикаторів економічного добробуту відносять безпосередньо оцінки людиною різних компонентів економічного добробуту (доходів, матеріального становища, бідності, фінансової стійкості та інших):

– Оцінка задоволеності матеріальним становищем /своїм життям (*Враховуючи всі обставини, скажіть, будь ласка, наскільки Ви в цілому задоволені своїм матеріальним становищем / матеріальним становищем родини на даний момент?*)

– Фінансовий стрес – нездатність виконати основні фінансові зобов'язання через брак коштів. Хоча підходи, засновані на доходах, залишаються найбільш поширеними для визначення та вимірювання матеріального рівня життя, інші показники також потенційно можуть надати корисну інформацію про економічний добробут людей. Вимірювання «фінансового стресу» є одним з таких додаткових джерел інформації (*Чи траплялося з Вами щось із наведеного нижче через брак грошей?*)

– Оцінка фінансової стійкості (*Скільки часу Ви можете прожити на свої заощадження?*)

– Оцінка за шкалою бідності – для кількісних досліджень бідності та добробуту запропоновано різні підходи, які ґрунтуються на суб'єктивних оцінках респондентів. Один з таких підходів запропонував Кантріл (1965). Він запропонував ідею сходів, на яких респондентів просили оцінити себе з точки зору щастя або задоволеності життям. Це було модифіковано до вужчого визначення економічного добробуту, коли людей просили оцінити себе за шкалою бідності. Прикладами є Філіппінська соціальна метеостанція (Mangahas, 1995), Євробарометр (Riffault, 1991) та Ravallion and Lokshin (2002).

Крім того, доречним є побудова більш комплексних індикаторів, які можуть оцінити добробут домогосподарств з різних сторін та поєднати об'єктивні та суб'єктивні компоненти, до них можна віднести наступні:

– Еквівалентний дохід – це показник матеріального рівня життя, отриманий шляхом коригування наявного доходу домогосподарства на "потреби" домогосподарства (відповідно до розміру домогосподарства, віку, статі членів домогосподарства, стану здоров'я та приналежності до вразливої групи населення (оскільки поганий стан здоров'я та/або інвалідність збільшують витрати на досягнення певного рівня життя), регіон проживання (оскільки вартість життя відрізняється в різних регіонах) та статус власника житла (оскільки показник доходу зазвичай не включає в себе враховану орендну плату для власників житла, які його займають). Вивчення розподілу доходів і того, як дохід людини змінюється з часом, є невід'ємною частиною розуміння економічного стану населення країни.

– Відносна та закріплена бідність за доходами – існує багато визначень бідності, наразі пропонуємо вважати, що людина перебуває у відносній бідності за доходами, якщо еквівалентний дохід домогосподарства становить менше 50% від медіанного еквівалентного доходу домогосподарства. Також для кращого розуміння рівня бідності можливим є додавання суб'єктивного індикатора оцінки

людиною себе/свого домогосподарства за шкалою бідності. Таке поєднання може більше наочно показати наскільки співпадають суб'єктивні оцінки з реальними наявними ресурсами у людини.

Саме відносний, а не абсолютний дохід має значення для пояснення самооцінки рівня добробуту. Кількісні показники бідності в більшості випадків базуються на абсолютній межі бідності, але те, як люди «відчувають» свій добробут більшою мірою залежить від того, як розподіляється дохід у їхньому оточенні. Крім того, за рівних рівнів доходу, поганий стан здоров'я знижує суб'єктивну оцінку власного добробуту, навіть якщо він визначається суто економічними показниками (Ravallion and Lokshin, 2000).

Крім того, слід згадати ще один спосіб поєднання об'єктивних та суб'єктивних індикаторів вивчення доходу, коли до стандартних індикаторів рівня доходу (*наприклад, Оцініть, будь ласка, загальний місячний дохід всіх членів сім'ї ПІСЛЯ виплати всіх податків та вкажіть, до якої з цих груп належить Ваша сім'я*) додають суб'єктивні оцінки доходу. Вперше цей підхід був застосований Ван Праагом (1968), який розробив запитання щодо оцінки доходу. Запитання полягає в тому, що респондентів запитують, який дохід вони вважають від «дуже поганого» до «дуже хорошого» (з кількома варіантами між ними). Відповіді потім використовуються для побудови функції корисності, на основі якої оцінюється добробут.

Подібний підхід використовує Каптян (Kapteyn, 1994), запитуючи респондентів, який дохід вони вважають мінімально необхідним «для того, щоб зводити кінці з кінцями» (Minimum Income Question, MIQ). Об'єктивно вимірний дохід, нормалізований на суб'єктивну межу бідності, можна вже більш релевантно використовуватися як індикатор добробуту.

Висновки. На прикладі виокремлення об'єктивних та суб'єктивних індикаторів економічного добробуту ми побачили, що поєднання різного роду індикаторів дає змогу охопити як можна більше складових необхідних для пояснення існуючої ситуації і подальшого відслідковування змін. Крім того, ми побачили, що економічний добробут домогосподарств є багатовимірним, і його краще можна зрозуміти, розглядаючи як окрему систему, одночасно вивчаючи з різних, взаємопов'язаних сторін, а саме: через оцінку джерел доходів, розміру доходів, споживчих витрат, фінансової стійкості, включати як суб'єктивні, так і об'єктивні індикатори.

Хоча деякі індикатори економічного добробуту стали більш поширеними, ніж інші, не існує консенсусу щодо ідеальних індикаторів визначення економічного добробуту. Крім того, люди часто не зовсім точно характеризують зв'язок між їхнім економічним добробутом та об'єктивними показниками. Нам потрібно краще зрозуміти ці складні зв'язки, щоб створювати кращі оцінки добробуту та факторів, які на нього впливають. Певною допомогою у цьому можуть бути комплексні індикатори які об'єднують об'єктивні та суб'єктивні компоненти, та представляють собою синтетичні, більш комплексні показники, які можуть оцінити добробут домогосподарств з різних аспектів і вибудувати більш ґрунтовну, системну картину.

Zhulenkova O. Systems of social indicators for studying economic changes in social life: the importance of combining objective and subjective indicators

The article is devoted to the analysis of the system of social indicators for studying changes in the economic sphere of public life. Systems of social indicators are considered in the article as systematically and purposefully selected, clearly defined and structured sets of indicators. The existing world and European systems of social indicators are considered.

The problems and difficulties of creating a system of social indicators that could assess the changes in society, outline and explain the current state of society, and predict possible consequences are outlined.

It is proposed to consider the system of social indicators of economic change by combining objective indicators – as a certain fact, the reality in which changes are taking place; and subjective indicators that determine the attitude, assessment of a certain objective reality by the respondent. The necessity of combining objective and subjective indicators is considered on the example of indicators of household economic well-being. The article describes how a combination of objective and subjective indicators can help to solve the difficulties in studying household economic well-being.

Accordingly, the combination of different types of indicators (objective and subjective) allows to study the economic well-being of a household from different angles and cover as many components as possible to explain the current situation and further track changes. Objective indicators of well-being represent the conditions and assets that allow people to meet their needs and feel subjectively satisfied with the level of their well-being and that of the household as a whole. Subjective indicators include a person's own assessment of various components of economic well-being (income, financial situation, poverty, financial stability, etc.). Therefore, it has been established that the combination of objective and subjective indicators is important for a more thorough explanation of social phenomena, processes and changes.

Key words: system of social indicators, social indicators, social changes, economic changes, objective indicators, subjective indicators, economic well-being.

Література:

1. United Nations: Statistical Office, Towards a System of Social and Demographic Statistics. Studies in Methods, Series F, № 18, New York: United Nations Publications, 1975.
2. Clifford W. Cobb, Craig Rixford. Lessons Learned from the History of Social Indicators. *American Journal of Economics and Sociology*, 1998, p. 36.
3. United Nations Statistical Commission: System of Social and Demographic Statistics. Draft Guidelines on Social Indicators, New York, 1974.
4. Noll Heinz-Herbert. German System of Social Indicators / editor in chief Alex C. Michalos. *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Dordrecht: Springer, 2014.
5. Henderson Hazel, Lickerman, Jon, Flynn, Patrice. Calvert-Henderson Quality of Life Indicators. Calvert Group: Bethesda, 2000.
6. Noll Heinz-Herbert. Towards a European System of Social Indicators: Theoretical Framework and System Architecture. *Social Indicators Research*, 2002. № 58, pp. 47-84.
7. Noll Heinz-Herbert. European System of Social Indicators / editor in chief Alex C. Michalos. *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Dordrecht: Springer, 2014b.
8. Ferriss, Abbott L. The Uses of Social Indicators. *Social Forces*, 1988. № 66. Pp. 601-617.
9. Robert Costanza, Rudolf de Groot, Paul Sutton, Sander van der Ploeg, Sharolyn J. Anderson, Ida Kubiszewski, Stephen Farber, R. Kerry Turner Changes in the global value of ecosystem services. *Global Environmental Change*, 2014. № 26. Pp. 152-158.
10. Ida Kubiszewski, Robert Costanza, Carol Franco, Philip Lawn, John Talberth, Tim Jackson, Camille Aylmer. Beyond GDP: Measuring and achieving global genuine progress. *Ecological Economics*, 2013. № 93. Pp. 57-68.
11. Noll Heinz-Herbert. Subjective social indicators: benefits and limitations for policy making – an introduction to this special issue. *Soc Indic Res*, 2013. № 114. Pp. 1-11.
12. Длугопольський О.В. Економіка добробуту та критерії її оцінки: політекономічний підхід. *Наука й економіка*, 2007. № 3. С. 5-8.
13. Living in Australia: Household, Income and Labour Dynamics in Australia (HILDA) fact sheet. *Australian Government. Department of social services*, 2022 URL: <https://www.dss.gov.au/about-the-department/longitudinal-studies/living-in-australia-hilda-household-income-and-labour-dynamics-in-australia-fact-sheet> (дата звернення: 12.11.2023).
14. Ida Kubiszewski, Nabeeh Zakariyya, Robert Costanza. Objective and Subjective Indicators of Life Satisfaction in Australia: How Well Do People Perceive What Supports a Good Life? *Ecological Economics*, 2018. № 154. Pp. 361-372.
15. Mangahas, M. Self-Rated Poverty in the Philippines 1981-1992. *International Journal of Public Opinion Research*, 1995. № 7. Pp. 40-55.
16. Riffault, H. How poverty is perceived / eds. Karlheinz, R., Inglehart, R. *Eurobarometer: The Dynamics of European Public Opinion*. London: Macmillan Press, 1991.
17. Ravallion M., Lokshin, M. Self-rated economic welfare in Russia. *European Economic Review*, 2002. № 46. Pp. 1453-1473.
18. Kapteyn, A. The measurement of household cost functions. Revealed preferences versus subjective measures. *Journal of Population Economics*, 1994. № 7. Pp. 333-350.

References:

1. United Nations, Statistical Office (1975). Towards a System of Social and Demographic Statistics. *Studies in Methods, Series F*, 18. New York: United Nations Publications.
2. Clifford W. Cobb, Craig Rixford (1998). Lessons Learned from the History of Social Indicators. *American Journal of Economics and Sociology*, p. 36.
3. United Nations, Statistical Commission (1974). *System of Social and Demographic Statistics. Draft Guidelines on Social Indicators*. New York.
4. Noll, Heinz-Herbert (2014a). German System of Social Indicators. Alex C. Michalos (editor in chief). *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Dordrecht: Springer.
5. Henderson, Hazel, Lickerman, Jon, Flynn, Patrice (2000). Calvert-Henderson Quality of Life Indicators. *Calvert Group: Bethesda*.
6. Noll, Heinz-Herbert (2002). Towards a European System of Social Indicators: Theoretical Framework and System Architecture. *Social Indicators Research*, Vol. 58, s. 47-84.
7. Noll, Heinz-Herbert (2014b). European System of Social Indicators. Alex C. Michalos (editor in chief). *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Dordrecht: Springer.

8. Ferriss, Abbott L. (1988) The Uses of Social Indicators. *Social Forces*, 66, pp. 601–617.
9. Robert Costanza, Rudolf de Groot, Paul Sutton, Sander van der Ploeg, Sharolyn J. Anderson, Ida Kubiszewski, Stephen Farber, R. Kerry Turner (2014) Changes in the global value of ecosystem services. *Global Environmental Change*, Vol. 26, pp. 152-158.
10. Ida Kubiszewski, Robert Costanza, Carol Franco, Philip Lawn, John Talberth, Tim Jackson, Camille Aylmer (2013). Beyond GDP: Measuring and achieving global genuine progress. *Ecological Economics*, Vol. 93, pp. 57-68.
11. Noll, Heinz-Herbert (2013). Subjective social indicators: benefits and limitations for policy making – an introduction to this special issue. *Soc Indic Res*, 114, pp. 1-11.
12. Dlugopolsky O.V. (2007) Welfare economy and criteria for its evaluation: political economy approach. *Science and Economics*, 2007, № 3, pp. 5-8
13. Living in Australia: Household, Income and Labour Dynamics in Australia (HILDA) fact sheet (2022). Australian Government, Department of social services. Website. URL: <https://www.dss.gov.au/about-the-department/longitudinal-studies/living-in-australia-hilda-household-income-and-labour-dynamics-in-australia-fact-sheet> (дата звернення: 12.11.2023).
14. Ida Kubiszewski, Nabeeh Zakariyya, Robert Costanza (2018). Objective and Subjective Indicators of Life Satisfaction in Australia: How Well Do People Perceive What Supports a Good Life? *Ecological Economics*, Vol. 154, pp. 361-372.
15. Mangahas, M. (1995) Self-Rated Poverty in the Philippines 1981–1992. *International Journal of Public Opinion Research*, 7, pp. 40-55.
16. Riffault, H. (1991) How poverty is perceived. Karlheinz, R., Inglehart, R. (eds.) Eurobarometer: The Dynamics of European Public Opinion. *London, Macmillan Press*.
17. Ravallion M., Lokshin, M. (2002) Self-rated economic welfare in Russia. *European Economic Review*, 46, pp. 1453-1473.
18. Kapteyn, A. (1994) The measurement of household cost functions. Revealed preferences versus subjective measures. *Journal of Population Economics*, 7, pp. 333-350.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2023

Стаття рекомендована до друку 01.11.2023

INSTITUTIONAL PROVISION OF CHILD WELFARE IN UKRAINE AND SWEDEN

Chernysh O. A.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Dean of the Pedagogical Technologies and Lifelong Learning Faculty
Zhytomyr Polytechnic State University
ORCID ID: 0000-0002-2010-200X*

Zhalinska I. V.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Business, Management and Marketing Technologies
Zhytomyr Polytechnic State University
ORCID ID: 0000-0003-1054-7803
zhalinska@gmail.com*

Pryshchepa Ye. V.

*Bachelor's student
Zhytomyr Polytechnic State University*

This article has examined the impact of the Russian war against Ukraine on the need for social services for children and the work and development of institutions for children in Ukraine and Sweden. The overview of the concept of "well-being" in the scientific literature in terms of defining its crucial features has been carried out. Economic, socio-psychological, and political approaches have been defined as the main ones for conducting the research. Herewith the political approach has been determined as a legislative framework for the development of all other approaches. The state's role in ensuring children's well-being through laws, regulations, and international conventions has been analyzed. The legislative framework for children's rights, health, and well-being including national and international levels in Ukraine and Sweden as well as differences between the two countries have been reviewed. The challenges related to the temporary need for special care for children, the placement of refugee children, and the growing risks for children in the war zone have been considered. Adjustments of institutions, programs, and initiatives that concern the safety and care of children under Russian aggression have been highlighted. Instances of such kind of activities have been provided. The growth of the role of volunteer organizations under military actions has been emphasized. Providing social work through an international charity fund "Caritas" in Ukraine as well as in Sweden also has been considered. Sweden's role in supporting Ukrainian refugees and its experience in ensuring the well-being of children have been outlined. Particularly, specific features of the institutional provision of child welfare, the structure of family centers, and social and family support in Sweden have been delineated. Various initiatives in the field of social security for Ukrainian refugees promoted by Sweden including significant humanitarian, civilian support, and financial assistance have been considered.

Key words: institutional provision, children, welfare, challenges, Ukraine, Sweden.

Topicality. Children are one of the most vulnerable groups during the war. They may experience physical, psychological, and social injuries, lose their parents, and be separated from their families. The Russian war against Ukraine increased the need for the protection and support of children not only within the state but also abroad. The war made it necessary to revise the principles of the work of social services in Ukraine, including the institutional mechanisms for providing such services. At the same time, similar work is taking place in countries that accept Ukrainian refugees and which, accordingly, must also adjust their work. Sweden is one country that actively accepts refugees and migrants, including children affected by the war. Although the country has a highly developed system of social protection and support for children, it also faces the challenges of the war, particularly in the context of the growing number of migrant children

and the diversity of their needs. Possible differences in approaches and implementation of institutional support services in both countries create opportunities for comparing and exchanging experiences.

Previous studies. As a relatively young country, Ukraine has yet to reach the appropriate level of institutional provision for children's well-being, which developed countries such as Sweden have. In particular, the challenges of the war led to changes, including the development of institutions and bodies for children. It is worth noting that the issue of ensuring children's well-being is of scientific interest to domestic researchers. In this connection, we can cite the work of M. V. Kravchenko and K. S. Mishchenko (2017), which considered the formation and development of the state policy of childhood protection, studied the sequence of adoption of necessary legislative acts, highlighted the problems that exist in this area, and proposed possible ways of solving them. I. M. Smirnov's report (2022) draws attention to the problem of orphanhood, the need for social protection of children in Ukraine, and coordination between authorities and self-government. It describes the regional strategic action plan for reforming the institutional care system and children's upbringing. The work of L. F. Kryvachuk (2011) is aimed at considering the issues of providing state assistance to families with children and the functioning of children's social services and institutions, particularly in Sweden. However, research on the issue of institutional provision of children's well-being in Ukraine and Sweden, their approaches, connections, and experience in war conditions needs to be presented, which determines the relevance of this article.

Purpose. Determining the features of institutional provision of children's well-being in Ukraine and Sweden, their comparison and development in wartime conditions.

The Russian war against Ukraine causes a growing need for social services for citizens. The military actions destroy not only the usual living conditions of children, worsen their psychological state, and affect adults' ability to provide children with the necessary care. Children, as one of the most vulnerable segments of the population, need special attention, support, and protection, which, in turn, are provided by parents and institutions.

The concept of "well-being" is widely considered in the scientific literature and is the subject of interest of scientists in various fields of knowledge. According to the results of the study of professional literature, it is worth outlining certain factors of the formation of children's well-being. Thus, experts emphasize that the well-being of children depends on the well-being of their parents and other caregivers. Parents or caregivers must first care for themselves to have the inner resources to care for their children ("Emotional Support", 2020). Well-being is a multifactorial construct representing a complex relationship of cultural, social, psychological, physical, economic, and spiritual factors (Vlasova & Gulenko, 2014, p. 30). Human well-being is an integral indicator of its functioning, its viability in the world, mutual influences, and mutual enrichment of individual manifestations, aspects, and aspects of its activity (Rudomino-Dusyats'ka, 2018, p. 94). K. Riff (1995) characterized this concept as positive personality functioning. She proposed a six-component theory of psychological well-being, which consists of competence, autonomy, self-perception, personal growth, and positive emotions. The term "well-being" is used in philosophy to describe anything good for someone, the so-called intrinsic or fundamental goods of well-being, instead of merely instrumental things (Chappell & Meissner, 2023).

Bradburn N. (1969) defines the concept of psychological well-being as a balance between two complexes of emotions: positive and negative, which accumulate throughout life. The difference between positive and negative affect indicates psychological well-being and reflects the general satisfaction or dissatisfaction with life. Social and psychological factors of well-being include the safety and comfort of the home environment; an atmosphere of love characterized by family joys, closeness, and harmony; openness and trustworthiness of interpersonal relationships; parental control and inclusion in children's lives; feeling of significance in the family; family support of relationships with people and children's activities outside the family (Joronen & Astedt-Kurki, 2005).

Thus, the concept of well-being is multifaceted and has several approaches, among which economic and socio-psychological are most often considered. However, in analyzing the institutional provision of children's well-being, it is also worth noting the political approach as a legislative framework that determines the development of all other ones.

The legislative framework's formation and development for ensuring children's well-being occurs at the state level. In Ukraine, some laws concern the protection of children's rights, health, and well-being, in particular, "On the protection of childhood," "On the foundations of social protection of children and youth in Ukraine," "On the protection of childhood from violence," etc. Ukraine is a member of the UN Convention on the Rights of the Child and the European Convention on Human Rights. Sweden is also a party to the last two conventions and, unlike Ukraine, to the 1924 Geneva Declaration of the Rights of the Child. In the Declaration of the Rights of the Child of 1959, it is stated that a child should, in any case, grow up in an atmosphere of love, and moral and material support (Principle 6).

Providing such benefits as access to food, clothing, accommodation, education, and medical care are the fundamental factors of children's material (economic sphere) well-being.

Certain institutions ensure all the above factors of children's well-being at the state level. It is worth noting that volunteer organizations, which under normal circumstances were not decisive, began to play an essential role during the war. Russian aggression on the territory of Ukraine has made adjustments to the number and activities of such institutions, programs, and initiatives regarding the safety and care of children. The war made it necessary to raise and solve the special requests of children, including providing them with proper custody and care at the state and interstate level, at the level of policies and systems, and at the level of individual work with children. Among the current problems, we can mention the following: the potential temporary need for alternative care; the availability of accommodation, including on the territory or near border crossing points, when children are on the way or have already arrived at their destination in the receiving countries; the increasing risks of staying in residential institutions, especially those located in the zone of active hostilities; increasing the burden on existing services for children in Ukraine and the countries where displaced children are staying (Global Collaborative Platform on Transforming Children's Care [GCP], 2023).

Providing child protection and guardianship services is regulated by legislation establishing requirements for quality, safety, and permission to operate such institutions. On August 27, 2004, the authorities of Ukraine approved the General Regulation on social service centers for Families, Children, and Youth, the primary purpose of which was to provide psychological, socio-pedagogical, socio-medical, socio-economic, informational, and legal services to families and children and young people. However, instead of these centers, since December 23, 2020, the National Social Service of Ukraine has been operating in Ukraine, which implements the state policy in the field of social protection of the population, protection of children's rights, implementation of state control over compliance with the requirements of legislation during the provision of social support, and compliance with children's rights ("National Social Service", 2023). An example of the implementation of the above provisions and the activities of services at the level of local self-government is the "Otradne Children's Town" project of the "Social Assistance Service" charity fund in the city of Kharkiv. It is dedicated to the prevention of social orphanhood, the adaptation of families of displaced persons and participants of the anti-terrorist operation in the east of Ukraine to new conditions, the acquisition of new social ties, and opportunities for integration into society. The town consists of 5 family-type children's homes, where conditions are created, as close as possible to family ones, for orphans and children deprived of parental care ("Kharkiv Regional Charitable Fund", 2016).

In Ukraine, there is also an international charity fund, "Caritas," which assists children affected by the war in Ukraine and other countries. Its purpose is to develop and implement national programs to provide social assistance and support to the neediest population, regardless of nationality or religion. The fund provides children with medical care, housing, food, and other needs. "Caritas of Ukraine" conducts campaigns and fundraising initiatives to help children, particularly those affected by the war in eastern Ukraine. For economic support, the fund regularly announces tenders, purchases, and contests for granting grants. The organization cooperates with international partners and participants in charity projects to help children in difficult circumstances. The Caritas Internationalis confederation is a member of the Conference of the International Catholic Organization of the Pontifical Council "Cor Unum," which has consultative status in UNESCO and other organizations of the United Nations, the Council of Europe and the Organization of African Unity, and also cooperates with the structures of the European Union ("Caritas Ukraine"). The international Caritas family includes more than 160 national organizations in more than 200 countries, including Sweden. "Caritas Sweden" mainly focuses on three areas of activity: local congregations; working with migrants, refugees, asylum seekers, and victims of human trafficking; and fees for various aid projects abroad. In its work with migrants and refugees, Caritas has two main directions: practical help and support for those fleeing and long-term impact work at both the national and international levels. Fundraising for various aid projects abroad is an essential part of the work carried out by Caritas Sweden. All people affected by natural disasters, victims of armed conflicts, forced to leave their homes, who do not have enough food, or who live in poverty have the right to receive humanitarian support at the center ("Caritas Sverige").

The activity of an international non-governmental organization "Save the Children" the main purpose of which is to provide assistance and support to children in developing countries is worth mentioning as well. They reported supporting 436,529 Ukrainian children with humanitarian aid and basic services within the period from February 24, 2022, to the end of 2022. In 2022, they worked in some directions, such as financial support, child protection, education, healthcare, water, sanitation, and hygiene, as well as partnership assistance given in collaboration with other institutions. In particular, the organization with its partners supported 17 child-friendly spaces throughout Ukraine, where girls and boys can communicate, play, and be children again. Specialists provided psychological support and helped children cope with their experiences. Also, Save the Children created 32 digital learning centers so there was an opportunity for children to continue their studies and have access to online classes. For now, Save the Children keeps working in Ukraine supporting existing programs and developing other ones (Save the Children, 2022).

We have already mentioned the Convention on the Rights of the Child in Sweden. Despite Sweden's commitment to the Convention on the Rights of the Child, there are areas for improvement in legislation and practice. The UN Committee on the Rights of the Child, which monitors compliance with the provisions of the Convention on the Rights of the Child, has repeatedly criticized Sweden. The long-term work of the country's authorities on improving national legislation contributed to the fact that the Convention on the Rights of the Child became part of Swedish legislation on January 1, 2020.

Sweden is noted for its high quality of life, particularly its social protection system. Sweden's institutional child welfare system is one of the most developed in the world, providing a wide range of social services and support for children.

The specific feature of the institutional provision of child welfare in Sweden is a greater emphasis on the medical component and includes first-line psychiatry for children and youth (receptions are available in most regions; they can be found, for example, at a polyclinic or a pediatrician), a children's center (BVC) for children up to six years old, health care center, pediatrician's office. The child's attending physician can write a referral to Child and Adolescent Psychiatry (BUP) if the child needs psychiatric care.

The institutional structure of Sweden has better-developed mechanisms of cooperation between different institutions than Ukraine. Therefore, well-established communication and coordination channels, exchange of data and information, and unification of institutions for influential work on common goals are things that Ukraine can improve within the state, relying on Sweden's experience.

In Sweden, the structure of family centers and social and family support is firmly built. For example, the "Family Center," where support is provided to parents and the child in the midwifery center, childcare center, open preschool, counseling and support from social services, and other departments for adults and children ("Family Center"). Ukraine can expand the structure and network of family centers because it is developed only from medical services.

Taking responsibility for Russia's violations of international law is a central issue for the Swedish government. Sweden supports several different initiatives in the field of social security for Ukrainian refugees. For many years, the country has been providing significant assistance to Ukraine in reform cooperation and humanitarian support. Since Russia's full-scale invasion of Ukraine in February 2022, Sweden has contributed more than SEK 4.6 billion in humanitarian and civilian support (March 24, 2023). This includes, among others, increased aid through support for humanitarian organizations, support for the advancement of women's empowerment and rights, and civilian crisis management in the form of donations such as medical equipment, fire protection, generators, and tents. Persons aged 16 and over who have been granted a residence permit with temporary protection under the Mass Refugee Directive are eligible to work in Sweden ("Sweden helps Ukraine", 2022).

It must be emphasized that Sweden's Government has also developed a long-term strategy aimed at Ukraine's recovery for 2023–2027. The strategy will provide a total of approximately EUR 522 million (SEK 6 billion) and is Sweden's largest-ever bilateral development assistance strategy. In particular, the officials argue that the main focus will be not only on recovering and developing but also on reforming and modernizing. The strategy will contribute to Ukraine's EU integration and strengthen its freedom, resilience, and economic prosperity. The strategy includes areas where Sweden is at the forefront, such as the green transition, social issues, and digital transformation (Government Offices of Sweden, 2023).

Conclusions. Ukraine faced an unprecedented crisis – war and its challenges. This has led to a growing need for social services for children. The war negatively affects the living conditions of children and their psychological state and complicates the provision of proper care. The concept of children's well-being primarily depends on the well-being of parents and includes a multifactorial construct in which political (legislative), economic, and socio-psychological aspects are decisive. The state ensures the well-being of children through laws, regulations, and international conventions. Children's material and psychological well-being are important aspects that require steps from parents, society, and the state. Russian aggression on the territory of Ukraine has forced special attention to problems related to special requests of children, placement of refugee children, and increased risks for children in war zones or residential institutions. The legislation of Ukraine regulates the process of providing child protection and guardianship services. The National Social Service of Ukraine is responsible for implementing state policy in the field of social protection and protecting children's rights. In Ukraine, there are charitable organizations that assist children, for example, the "Social Assistance Service" charitable foundation, which opened the "Otradne Children's Town" project in Kharkiv, "Caritas of Ukraine," "Save the Children", which are international charitable foundations and provide assistance to children who affected by the war. These projects aim to prevent social orphanhood, adaptation of displaced persons to new conditions, provide social rehabilitation to children, and provide psychological support, medical assistance, and educational support.

Ukraine and other countries receiving displaced children, including Sweden, are facing a growing burden on existing services for children. Sweden pays excellent attention to taking responsibility for violations of international law by Russia and supports social security for Ukrainian refugees. At the legal level, the country is a party to the Geneva Convention on the Rights of the Child. Due to the authorities' efforts, in 2020, Swedish legislation included the Convention on the Rights of the Child. A specific feature of the institutional provision of

child welfare in Sweden is the focus on the medical component, particularly the availability of first-line psychiatry, children's centers, health care centers, and pediatricians' offices. In addition, the country has a well-structured network of family centers and social and family support. Sweden actively promotes various initiatives in the field of social security for Ukrainian refugees, providing significant humanitarian and civilian support to Ukraine, including financial assistance. Since Sweden has a developed social protection system and a high level of children's well-being, its experience can be an example for Ukraine in improving institutional structures and developing services to ensure the safety and support of children.

Черниш О., Жалінська І., Прищепя Є. Інституціональне забезпечення благополуччя дітей в Україні та Швеції

У статті розглянуто вплив кризової ситуації, викликаній збройним конфліктом в Україні, на потреби соціальних послуг для дітей, роботу та розвиток інституцій у справах дітей в Україні та Швеції. Здійснено огляд поняття «благополуччя» в науковій літературі з точки зору визначення його найважливіших ознак. Основними для проведення дослідження визначено економічний, соціально-психологічний та політичний підходи. При цьому політичний підхід визначено як законодавчу базу для розвитку всіх інших підходів. Проаналізовано роль держави в забезпеченні благополуччя дітей через закони, нормативні акти та міжнародні конвенції. Розглянуто законодавчу базу щодо прав, здоров'я та благополуччя дітей, включаючи національний та міжнародний рівні в Україні та Швеції, а також відмінності між двома країнами. Розглянуто виклики, пов'язані з тимчасовою потребою в особливому догляді за дітьми, розміщенням дітей-біженців, зростаючими ризиками для дітей у зоні конфлікту. Висвітлено зміни в установах, програмах та ініціативах, які стосуються безпеки та догляду за дітьми в умовах російської агресії. Наведені приклади такої діяльності. Підкреслено зростання ролі волонтерських організацій під час військових дій. Розглянуто також надання соціальної роботи через міжнародний благодійний фонд «Карітас» в Україні та у Швеції. Окреслено роль Швеції у підтримці українських біженців та її досвід у забезпеченні благополуччя дітей. Зокрема, розглянуто унікальність інституційного забезпечення опіки над дітьми, структуру сімейних центрів та соціальної та сімейної підтримки у Швеції. Розглянуто різноманітні ініціативи у сфері соціального забезпечення для українських біженців, які просуває Швеція, включаючи значну гуманітарну, цивільну підтримку та фінансову допомогу.

Ключові слова: інституційне забезпечення, діти, благополуччя, виклики, Україна, Швеція.

Bibliography:

1. Kravchenko M., Mishchenko, K. State policy in protecting rights and welfare of children: a retrospective analysis. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*. 2017. Vol. 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1048> (date of access: 20.05.2023).
2. Смирнов І. М., Шевченко О. М. Реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах. *Юність науки – 2022: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчен., м. Чернігів, 15-16 трав. 2022. / Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2022. С. 183–185.
3. Kryvachuk L. F. Foreign experience of policy implementation as to children: priority directions of implementation. *Theoretical and applied issues of state-building*. 2011. Vol. 5. P. 11–20.
4. Емоційна підтримка дітей під час пандемії COVID-19. *Unicef*. URL: <http://surl.li/nkwqk> (date of access: 20.05.2023).
5. Власова О. І., Гуленко А. С. Суб'єктивне благополуччя дитини як орієнтир психологічного супроводу в закладах рекреаційного типу. *Наука і освіта*. 2014. Вип. 12. С. 29–32.
6. Рудоміно-Дусятська О. В. Благополуччя людини як проблема сучасного людинознавства. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Вип. 46. С. 91–102.
7. Ryff C. D. Psychological well-being in adult life. *Sage Publishing*. 1995. Vol. 4. P. 99–104.
8. Chappell R. V., Meissner D. Theories of well-being. *Utilitarianism*. URL: <https://utilitarianism.net/theories-of-wellbeing/> (date of access: 20.05.2023).
9. Bradburn N. M. The structure of psychological well-being. Chicago: Aldine publishing company, 1969. 319 p.
10. Joronen K., Astedt-Kurki P. Familial contribution to adolescent subjective well-being. *Willey Online Library*. 2005. Vol. 11. P. 125–133.
11. Ключові міркування та рекомендації: реагування на виклики у сфері опіки та догляду за дітьми в умовах війни в Україні. *The Ukraine Children's Care Group*. URL: <http://surl.li/nkwrk> (date of access: 20.05.2023).
12. Національна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/> (date of access: 20.05.2023).
13. Харківський обласний благодійний фонд «Соціальна служба допомоги». *Українська мережа за права дітей*. URL: <http://surl.li/nkwru> (date of access: 20.05.2023).

14. Caritas Ukraine. URL: <https://caritas.ua/> (date of access: 20.05.2023).
15. Caritas Sverige. URL: <https://www.caritas.se/> (date of access: 20.05.2023).
16. Save the Children. *Українська мережа за права дитини*. URL: <https://childrights.org.ua/members/save-the-children/> (date of access: 20.11.2023).
17. Сімейний центр. *Асоціація сприяння розвитку сімейних центрів*. URL: <http://surl.li/nkwsj> (date of access: 20.05.2023).
18. This is how Sweden helps the people of Ukraine during the war. *Sida*. URL: <http://surl.li/nkwtd> (date of access: 20.05.2023).
19. Swedish Government adopts new development assistance strategy for Ukraine. *Government Offices of Sweden*. 17 July 2023. URL: <http://surl.li/lbqhf> (date of access: 20.11.2023).

References:

1. Kravchenko M., Mishchenko, K. (2017). Derzhavna polityka v sferi zakhystu prav ta blahopoluchchya ditey: retrospektyvnyy analiz. [State policy in the field of protection of children's rights and well-being: a retrospective analysis]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, (3). Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1048>
2. Smyrnov, I. M. (2022). *Reformuvannya systemy instytutsiynoho dohlyadu ta vykhovannya ditey, yaki opynylsya v skladnykh zhyttyevykh obstavynakh*. [Reforming the system of institutional care and upbringing of children who find themselves in difficult life circumstances]. *Yunist' nauky – 2022: sotsial'no-ekonomichni ta humanitarni aspekty rozvytku suspil'stva* (p. 183–185). Chernihiv: NU "Chernihivs'ka politekhnik".
3. Kryvachuk, L. F. (2011). Zarubizhnyy dosvid realizatsiyi polityky shchodo ditey: priorytetni napryamky provadzhennya. [Foreign experience of policy implementation as to children: priority directions of implementation]. *Teoretychni ta prykladni pytannya derzhavotvorennya*, (5), 11-20.
4. Emotsiyna pidtrymka ditey pid chas pandemiyi COVID-19. [Emotional support for children during the COVID-19 pandemic]. (2020, March 29). *Unicef*. Retrieved from: <http://surl.li/nkwqk>
5. Vlasova O. I., Gulenko A. S. (2014). Sub'yektyvne blahopoluchchya dytyny yak oriyentyr psykholohichnogo suprovodu v zakladakh rekreatsinyho typu. [The child's subjective well-being as a reference point for psychological support in recreational facilities]. *Nauka i osvita*, (12), 29–32.
6. Rudomino-Dusyats'ka O. V. (2018). Blahopoluchchya lyudyny yak problema suchasnoho lyudynoznavstva. [Human well-being as a problem of modern humanities]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi*, (46), 91–102.
7. Ryff C. D. (1995). Psychological well-being in adult life. *Sage Publishing*, (4), 99–104.
8. Chappell R. V., Meissner D. Theories of well-being. *Utilitarianism*. Retrieved from: <https://utilitarianism.net/theories-of-wellbeing/>
9. Bradburn N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine publishing company.
10. Joronen K., Astedt-Kurki P. (2005). Familial contribution to adolescent subjective well-being. *Willey Online Library*. (11), 125–133.
11. Global Collaborative Platform on Transforming Children's Care [GCP]. Klyuchovi mirkuvannya ta rekomendatsiyi: reahuvannya na vyklyky u sferi opiky ta dohlyadu za dit'my v umovakh viyny v Ukrayini. [Key considerations and recommendations: responding to challenges in the field of custody and care of children in wartime Ukraine]. *The Ukraine Children's Care Group*. Retrieved from: <http://surl.li/nkwrk>
12. Natsional'na servisna sluzhba Ukrayiny. [National Service Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://nssu.gov.ua/>
13. Kharkivs'kyi oblasnyy blahodiynyy fond "Sotsial'na sluzhba dopomohy". [Kharkiv Regional Charitable Fund "Social Assistance Service"]. (2016). *Ukrayins'ka merezha za prava ditey*. Retrieved from: <http://surl.li/nkwru>
14. Caritas Ukraine. Retrieved from: <https://caritas.ua/>
15. Caritas Sverige. Retrieved from: <https://www.caritas.se/>
16. Save the Children. *Ukrayins'ka merezha za prava ditey*. Retrieved from: <https://childrights.org.ua/members/save-the-children/>
17. Simeynny tsestr. [Family center]. *Asotsiatsiya spryannya rozvytku simeynnykh tsestriv*. Retrieved from: <http://surl.li/nkwsj>
18. This is how Sweden helps the people of Ukraine during the war. (2022). *Sida*. Retrieved from: <http://surl.li/nkwtd>
19. Swedish Government adopts new development assistance strategy for Ukraine. (2023). *Government Offices of Sweden*. Retrieved from: <http://surl.li/lbqhf>

Стаття надійшла до редакції 07.08.2023

Стаття рекомендована до друку 02.11.2023

УДК 327:355.01:551.583

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.4\(60\).296974](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.4(60).296974)

КЛІМАТИЧНА ПОЛІТИКА ЄС В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Бучин М. А.,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології та міжнародних відносин

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-9087-5123

e-mail: buchyn@ukr.net

У статті досліджено актуальну проблематику – вплив російсько-української війни на зміну клімату та глобальні механізми протидії кліматичним трансформаціям. У рамках конфліктологічного підходу досягнуто мети роботи – здійснено комплексний аналіз політики Європейського Союзу щодо боротьби із зміною клімату на планеті в умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України. Використовуючи загальнонаукові, логічні та емпіричні методи дослідження, розв'язано такі завдання: досліджено вплив російсько-української війни на зміну клімату; проаналізовано наслідки російської агресії проти України для енергетичної безпеки ЄС; розкрито особливості трансформації кліматичної політики Європейського Союзу під впливом повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 14 лютого 2022 р.; з'ясовано проблеми та перспективи нейтралізації негативного впливу російсько-української війни на зміну клімату на планеті.

Стаття характеризується науковою новизною, оскільки в ній вперше було комплексно досліджено кліматичну політику Європейського Союзу в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну. Результати статті мають практичне значення та можуть використовуватись у навчанні для викладання таких дисциплін, як міжнародні відносини, політологія, екологія, конфліктологія, глобалізація та глобальні проблеми сучасності тощо. Крім того, результати дослідження можуть стати корисними для вдосконалення механізмів протидії зміні клімату; зменшення та подолання негативних кліматичних наслідків російсько-української війни; притягнення агресора до міжнародної відповідальності за вчинення екоциду в Україні.

Ключові слова: Європейський Союз, зміна клімату, кліматична політика, енергетична криза, енергетична безпека, російсько-українська війна, Україна.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації проти України було не лише брутальним порушенням норм міжнародного права, яке призвело до численних руйнувань та жертв серед населення, але мало й вкрай негативні наслідки для зміни клімату. Що важливо, такі негативні кліматичні наслідки, зважаючи на масштабність та характер російсько-української війни, проявляються та матимуть негативний наслідок в майбутньому не лише для навколишнього середовища та клімату нашої держави, але й загрожують глобальному довкіллю та клімату в масштабах планети. Більше того, зважаючи на той факт, що російсько-українська війна триває, а її закінчення та кінцеві наслідки поки що важко спрогнозувати, дослідження впливу російсько-української війни на зміну клімату на планеті є вкрай важливим та актуальним.

Російсько-українська війна змусила міжнародне співтовариство змінювати підходи до глобальної політики протидії зміні клімату на планеті. Це особливо актуально для Європейського Союзу, який, з одного боку, значною мірою є залежним від експорту енергетичних ресурсів з Російської Федерації, а, з іншого боку, є флагоманом у сфері протидії глобальним кліматичним змінам на планеті. Відтак від того, якою буде кліматична політика ЄС в умовах повномасштабної російсько-української війни, значною мірою залежатиме кліматичне майбутнє нашої планети загалом, та України – зокрема. Це зумовило наш вибір згаданої проблематики для проведення комплексного міждисциплінарного дослідження.

© Бучин М. А.

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Проблематика трансформації кліматичної політики Європейського Союзу під впливом повномасштабної російсько-української війни є мало вивченою в науковій літературі, зважаючи на сучасний характер об'єкта дослідження. Водночас окремі аспекти проблематики знайшли відображення в аналітичних матеріалах, звітах та новинах щодо дій ЄС у контексті зміни клімату. Відтак, окремі проблеми кліматичної політики Європейського Союзу в умовах російсько-української війни стали предметом уваги таких вітчизняних і зарубіжних експертів та аналітиків, як С. Брайлян, О. Суходоля, І. Штогрін, Р. Фалкнер, С. Найт, С. Наджент, Л. Паддісон та ін. Проте відсутність комплексного наукового дослідження трансформації кліматичної політики ЄС в умовах повномасштабної російсько-української війни вимагає більш ґрунтовної уваги до цієї проблематики.

Мета публікації – здійснити дослідження кліматичної політики Європейського Союзу в умовах повномасштабної російсько-української війни.

Як вже було сказано, Європейський Союз завжди був лідером у питанні боротьби із зміною клімату на планеті, своїм особистим прикладом демонструючи важливість протидії кліматичним змінам та надихаючи інші країни на інтенсифікацію своєї кліматичної політики. Зокрема для досягнення цілей Паризької кліматичної угоди, підписаної у 2015 р., ЄС наприкінці 2019 р. затвердив Європейський зелений курс, що став дорожньою картою руху Євросоюзу до кліматичної нейтральності, яка мала бути досягнута до 2050 р. Європейський зелений курс передбачає ефективне використання ресурсів, відновлення біологічного різноманіття та трансформацію всіх сфер економіки (Європейський, 2023).

Також Єврокомісією був затверджений пакет законодавчих ініціатив під назвою «Fit for 55», який передбачає низку заходів щодо протидії глобальній зміні клімату:

- збільшення у 2 рази частки альтернативної енергетики в енергоспоживанні;
- посилення вимог до енергоефективності;
- зменшення викидів транспортом;
- запровадження так званого «податку на вуглець» (додаткове оподаткування імпортованого в ЄС товару через менші кліматично нейтральні вимоги до нього у країнах-виробниках);
- скорочення рівня споживання води;
- контроль за прісними водоймами;
- запровадження стійкого управління земельними ресурсами тощо (Штогрін, 2021).

Водночас повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 р. поставило під загрозу амбітні плани Європейського Союзу. У цьому контексті варто наголосити, що російська війна проти України не була спричинена кліматичними змінами. Проте країни Європейського Союзу зробили себе енергетично залежними від Росії, активно купуючи в останньої енергетичні ресурси. Це давало змогу російському диктатору шантажувати ЄС, а також отримувати надприбутки від продажу енергоресурсів. Згодом значна частина отриманих у такий спосіб коштів йшла на озброєння та підготовку до російського вторгнення в Україну (Брайлян, 2023).

У цьому контексті також варто зазначити, що це може свідчити про несумлінне дотримання ЄС взятих на себе зобов'язань щодо зменшення викидів парникових газів, розвитку альтернативної енергетики, а відтак – опосередковане фінансування війни в Україні. У такий спосіб Росія також впродовж тривалого часу формувала не тільки економічні важелі для агресії проти України, використовуючи енергетичну залежність Європи, але й створила сприятливе політичне середовище для російсько-української війни (Брайлян, 2023).

Таке свідоме потрапляння країн ЄС в енергетичну залежність від Росії було, на думку дослідників, спричинене як економічними, так і політичними чинниками. З економічної точки зору дешеве та відносно надійне постачання енергетичних ресурсів з Росії до ЄС було важливою складовою успішного розвитку орієнтованої на експорт європейської промисловості. У політичному сенсі домінувала думка, що розвиток взаємовигідних комерційних відносин з Росією буде чинником, який сприятиме формуванню стабільних російсько-європейських відносин в майбутньому та матиме «заспокійливий» вплив на Росію, зменшуючи її агресивну політику (Falkner, 2023).

При цьому дослідники справедливо відзначають, що у ЄС вже давно були підстави змінити свою політику та зменшити залежність від Росії. Адже остання вже тривалий час використовувала свій енергетичний вплив в Європі як зброю, починаючи з газових воєн 2006 р. та 2009 р. в Україні. Також не стали засторогою для ЄС і події 2014 р. в Україні, в результаті яких відбулася анексія Криму та окупація частини Донбасу. Проте реакцією ЄС на ці агресивні події стала згода на будівництво Північного потоку-2. Більше того, після російської агресії 2014 р. в Україні енергетична залежність ЄС від Росії тільки зростає. До прикладу, у 2014 р. країни ЄС імпортували з Росії 36 % природного газу, а у 2018 р. – вже 42% (Falkner, 2023).

Також у 2021 р. Росія почала обмежувати поставки природного газу в ЄС, що відбувалося всупереч наявним довгостроковим контактам. Після повномасштабного вторгнення ця політика стала ще інтенсивнішою. На думку Ж. Бореля, високого представника ЄС з питань закордонних справ

і політики безпеки, В. Путін мав надію на те, що така політика у поєднанні з енергетичною залежністю ЄС дасть йому змогу розділити ЄС та створити перешкоди для допомоги Україні (Borrell, 2023).

Варто зазначити, що згадана вище політика російського диктатора була значною мірою ефективною та спровокувала доволі серйозну енергетичну кризу в ЄС. Як результат, відбулося різке зростання цін на природний газ. До прикладу, якщо у 2020 р. на голландському слотовому ринку природний газ коштував 20 євро за МВт-годину, то у 2022 р. вартість сягнула 300 євро за МВт-годину. Це, у свою чергу, спричинило серйозні економічні та соціальні проблеми в ЄС (Borrell, 2023). Як бачимо, завдяки російському енергетичному тиску та шантажу відбулося зростання цін на природний газ у 15 разів.

Експерти відзначають, що у цей час ЄС опинився у складній ситуації, і пов'язано це було не тільки із описаними вище подіями, але й із складністю вибору та прийняття рішень. Адже, з одного боку, протидія російській агресії та послаблення енергетичної залежності від держави-агресора лише посилювали б наявні проблеми. З іншого боку, не роблячи таких дій, ЄС сприяв би посиленню Росії та опосередковано фінансував би війну. Як підтвердження, можна навести такі цифри: за перших пів року повномасштабної війни Росія одержала від експорту енергоресурсів 158 мільярдів євро доходів, з яких більше половини було отримано від ЄС (85 мільярдів євро). ЄС вибрав перший шлях (протидію агресії та подолання енергетичної залежності від Росії). Проте ситуація вимагала термінових рішень. А також збереження попередніх цілей – досягнути кліматичної нейтральності (Falkner, 2023).

Відтак у відповідь на російську агресію вже на початку березня лідери Європейського Союзу в Парижі прийняли декларацію, в якій домовилися спільно працювати над зменшенням власної енергетичної залежності від Росії. А вже у травні 2022 р. Європейською Комісією був представлений комплексний план щодо вирішення енергетичної кризи, спричиненої російсько-українською війною, під назвою REPowerEU. У своєму зверненні Європейська Комісія також відзначила, що запропонований план здійснюється із метою забезпечення чистого енергетичного переходу та зменшення залежності від російських енергоресурсів (Суходоля, 2022).

Європейська комісія, репрезентуючи план енергетичної трансформації, наголосила на низці важливих деталей, а саме: реалізація плану передбачає структурну трансформацію всієї енергетичної галузі Європейського Союзу; для досягнення поставлених цілей необхідна ефективна взаємодія та координація зусиль всіх суб'єктів, задіяних у енергетичному секторі; важливим є формування спільної енергетичної дипломатії.

Дослідники, аналізуючи план Європейського Союзу REPowerEU, зазначають, що його затвердження підтвердило прихильність лідерів ЄС до попередніх амбітних цілей – досягнути кліматичної нейтральності та енергетичної безпеки. Водночас реалізація плану є складною, вимагає як значного часу, такі і масштабних інвестицій, а також спільних зусиль всіх країн-членів, бізнесу та громадянського суспільства (Суходоля, 2022).

Відтак змістовно план REPowerEU передбачає реалізацію вже наявних та затверджених у період до повномасштабного вторгнення цілей, а також визначає додаткові пріоритети, а саме:

- збереження та ефективне використання енергії;
- диверсифікацію джерел постачання енергетичних ресурсів;
- відмову від використання викопного палива та інтенсифікацію чистого енергетичного переходу;
- ефективне поєднання реформ та інвестиційної політики (Суходоля, 2022).

Для забезпечення енергетичної незалежності від Росії, Європейський Союз у серпні 2022 р. наклав ембарго на імпорт російського вугілля, а в грудні 2022 р. запровадив обмеження ціни на експорт російської нафти з метою зменшення доходів агресора від продажу енергетичних ресурсів. Крім того, для компенсації імпорту російського природного газу було збільшено імпорт зрідженого природного газу, а також здійснено заходи із зменшення витрат енергії (Borrell, 2023).

У тих складних умовах, в яких опинився енергетичний сектор ЄС, виникли серйозні побоювання щодо того, чи зможе ЄС залишатися лідером, який продовжуватиме очолювати міжнародну спільноту на шляху протидії змін клімату. Слід сказати, що на початкових етапах російсько-української війни такі побоювання не були безпідставними. Адже незважаючи на згадані вище плани поєднати шлях до енергетичної незалежності від Росії з досягненням кліматичної нейтральності, ЄС був змушений для компенсації високих цін та енергоресурси частково відходити від кліматично дружньої політики. Відтак, у першій половині 2022 р. країни ЄС збільшили поставки з інших країн вугілля (яке є вкрай шкідливим у контексті зміни клімату), прийняв рішення відновлювати чи продовжувати роботу власних вугільних та атомних електростанцій. Це у підсумку призвело до зростання викидів в атмосферу парникових газів (Falkner, 2023).

З іншого боку, ЄС почав активно будувати термінали для транспортування зрідженого природного газу, з метою диверсифікації постачання енергетичних ресурсів, укладати нові контракти на постачання нафти та газу, розвивати альтернативну енергетику. Крім того, зважаючи на зростання

ціни на газ, європейці самі почали проявляти ініціативу та зменшувати рівень використання природного газу для опалення. Цій ініціативі також посприяла тепла зима 2022-2023 рр. Як наслідок, споживання в Європейському Союзі природного газу, не пов'язаного з використанням електроенергії, зменшилося на 17% у порівнянні з попереднім роком. З іншого боку, кількість нових сонячних батарей у 2022 р. у країнах ЄС збільшилася майже на 50% у порівнянні з 2021 р. (Nugent, 2023).

Як результат, на зміну тенденції до збільшення кількості викидів в атмосферу парникових газів, яка спостерігалася на початку повномасштабної російсько-української війни, прийшла тенденція до зниження таких викидів. Відтак сумарно за 2022 р. парникові викиди з боку країн ЄС зменшилися на 2,5%. Тому дослідники стверджують, що пошук енергетичної незалежності від Росії не зруйнував наміри та перспективи кліматично нейтрального переходу ЄС у майбутньому (Falkner, 2023).

Про перспективи збереження ЄС кліматичного лідерства свідчать і результати проведеного у серпні 2022 р. Європейським інвестиційним банком щорічного опитування, відповідно до якого 66% жителів ЄС вважають, що найкращим виходом з енергетичної кризи має стати зелений перехід. При цьому пріоритетом уряду повинне стати, на думку 47% респондентів, розвиток відновлювальних джерел енергії. Крім того, 84% європейців підтримують скорочення рівня споживання енергії (Knight, 2022).

Ще одним потенційно позитивним наслідком впливу російської агресії проти України стало переосмислення енергетичної безпеки та переорієнтація країн ЄС (як і багатьох держав світу загалом) на використання відновлювальної енергетики. Це потенційно не тільки позитивно впливатиме на зміну клімату, енергетичну безпеку та залежність Європи від російських енергетичних ресурсів, але й у підсумку зменшуватиме можливості для російської влади здійснювати агресивну зовнішню політику (Paddison, 2023).

Відтак ЄС вдалося, завдяки швидкій та консолідованій політиці, значною мірою подолати енергетичну кризу, спричинену російсько-українською війною. Імпорт нафти та вугілля з Росії до ЄС вправ практично до нуля, також суттєво зменшився імпорт російського природного газу. За твердженням дослідників, станом на сьогодні Росія близька до втрати свого енергетичного контролю над Європою. Проте енергетична незалежність ЄС від Росії далася нелегкою ціною, хоча і відбулася швидше, ніж прогнозувалося. І станом на сьогодні зарано стверджувати, що ЄС переміг в енергетичній битві з Росією, хоча суттєво просунувся на шляху до перемоги. Однак із настанням зимового періоду енергетична криза в ЄС може знову посилитися (Falkner, 2023).

Підсумовуючи, варто сказати, що ЄС зумів значною мірою подолати спричинену російсько-українською війною енергетичну кризу. А наявні виклики та загрози енергетичній безпеці за раціонального та послідовного підходу можуть стати поштовхом для зміни кліматичної парадигми та кліматичної політики ЄС, що потенційно матиме позитивний вплив на зміну клімату на планеті. Водночас перспективи реалізації кліматичної політики ЄС та досягнення кліматичної політики значною мірою визначатимуться характером та часовими рамками завершення російсько-української війни. Відтак цей аспект проблематики залишається невідомим, вимагає додаткової уваги та може стати перспективним напрямком наших подальших наукових досліджень.

Buchyn M. EU climate policy in the conditions of a full-scale Russian-Ukrainian war

The article examines the topical issue – the impact of the Russian-Ukrainian war on climate change and global mechanisms of fight against climate transformations. Within the framework of the conflict approach, the goal of the work was achieved – a comprehensive analysis of the policy of the European Union to fight against climate change on the planet in the conditions of a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine was carried out. Using general scientific, logical and empirical research methods, the following tasks were solved: the influence of the Russian-Ukrainian war on climate change was investigated; the consequences of Russian aggression against Ukraine for EU energy security were analyzed; the peculiarities of the transformation of the climate policy of the European Union under the influence of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine on February 14, 2022 were revealed; the problems and prospects of neutralizing the negative impact of the Russian-Ukrainian war on climate change on the planet were clarified.

The article is characterized by scientific novelty, as it was the first comprehensive study of the climate policy of the European Union under the conditions of a full-scale Russian invasion in Ukraine. The results of the article are of practical importance and can be used in education for teaching such disciplines as international relations, political science, ecology, conflict science, globalization and modern global problems, etc. In addition, the results of the study can be useful for improving the mechanisms of fight against climate change; reducing and overcoming the negative climatic consequences of the Russian-Ukrainian war; bringing the aggressor to international responsibility for committing ecocide in Ukraine.

Key words: European Union, climate change, climate policy, energy crisis, energy security, Russian-Ukrainian war, Ukraine.

Література:

1. Браїлян Є. Чи становлять кліматичні зміни загрозу національній безпеці. *АрміяInform*. 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/25/chy-stanovlyat-klimatychni-zminy-zagrozu-naczionalnij-bezpeczi/>
2. Європейський зелений курс. *Екодія*. 2023. URL: <https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj-zelenyj-kurs.html>
3. Суходоля О. Європейський план подолання залежності від російських енергоносіїв. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/yevropeyskyu-plan-podolannya-zalezhnosti-vid-rosiyskykh>
4. Шторгін І. Урагани, повені, засухи, пожежі: як ЄС та США реагують на зміни клімату? *Радіо Свобода*. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-yees-ta-ssha-reahuyut-na-zminy-klimatu/31452367.html>
5. Borrell J. A year of war and energy and climate crises. *The European External Action Service (EEAS)*. 2023. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/year-war-and-energy-and-climate-crises_en
6. Falkner R. Weaponised Energy and Climate Change: Assessing Europe's Response to the Ukraine War. *LSE Public Policy Review*. 2023. URL: <https://ppr.lse.ac.uk/articles/10.31389/lseppr.78>
7. Knight C. Crisis to spur green transition. *European Investment Bank*. 2022. URL: <https://www.eib.org/en/stories/ukraine-war-energy-climate>
8. Nugent C. The Unexpected Climate Impact of Russia's War in Ukraine. *Time*. 2023. URL: <https://time.com/6257491/russia-ukraine-war-climate-impact/>
9. Paddison L. Russia's war in Ukraine is undermining global efforts to tackle the climate crisis, new report finds. *CNN*. 2023. URL: <https://edition.cnn.com/2023/06/07/europe/ukraine-war-climate-change-impact-intl/index.html>

References:

1. Brailian, Ye. (2023). Chy stanovliat klimatychni zminy zahrozu natsionalnii bezpetsi [Does climate change pose a threat to national security]. *ArmiiInform*. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2023/04/25/chy-stanovlyat-klimatychni-zminy-zagrozu-naczionalnij-bezpeczi/>
2. Yevropeyskyi zelenyi kurs [European Green Deal]. (2023). *Ekodiia*. Retrieved from: <https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj-zelenyj-kurs.html>
3. Sukhodolia, O. (2022). Yevropeyskyi plan podolannya zalezhnosti vid rosiyskykh enerhonosiiv [European plan to overcome dependence on Russian energy carriers]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/yevropeyskyu-plan-podolannya-zalezhnosti-vid-rosiyskykh>
4. Shtohrin, I. (2021). Urahany, poveni, zasukhy, pozhezhi: yak YeS ta SShA reahuiut na zminy klimatu? [Hurricanes, floods, droughts, fires: how are the EU and the US responding to climate change?]. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-yees-ta-ssha-reahuyut-na-zminy-klimatu/31452367.html>
5. Borrell, J. (2023). A year of war and energy and climate crises. *The European External Action Service (EEAS)*. Retrieved from: https://www.eeas.europa.eu/eeas/year-war-and-energy-and-climate-crises_en
6. Falkner, R. (2023). Weaponised Energy and Climate Change: Assessing Europe's Response to the Ukraine War. *LSE Public Policy Review*. Retrieved from: <https://ppr.lse.ac.uk/articles/10.31389/lseppr.78>
7. Knight, C. (2022). Crisis to spur green transition. *European Investment Bank*. Retrieved from: <https://www.eib.org/en/stories/ukraine-war-energy-climate>
8. Nugent, C. (2023). The Unexpected Climate Impact of Russia's War in Ukraine. *Time*. Retrieved from: <https://time.com/6257491/russia-ukraine-war-climate-impact/>
9. Paddison, L. (2023). Russia's war in Ukraine is undermining global efforts to tackle the climate crisis, new report finds. *CNN*. Retrieved from: <https://edition.cnn.com/2023/06/07/europe/ukraine-war-climate-change-impact-intl/index.html>

Стаття надійшла до редакції 02.10.2023

Стаття рекомендована до друку 03.11.2023

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Рудник Л. І.,

*доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Національного технічного університету України*

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0009-0003-2470-8660

Rudnyklyudmyla@gmail.com

Ця стаття присвячена дослідженню правових засад обмеження права на доступ до інформації в умовах воєнного стану. Під час проведення наукового дослідження, здійснювався аналіз законодавчого закріплення обмеження права на доступ до інформації, наголошено на тому, що основним в даній сфері є Закон «Про доступ до публічної інформації». В ньому досить точно визначено правові підстави встановлення обмежень та незадоволення запиту (інформаційного). Зазначено, що внаслідок збройної агресії російської федерації проти України розпорядники інформації стикнулися із необхідністю обмеження доступу до певних документів та даних і наголошено на тому, що ці заходи було вжито з метою захисту національних інтересів та територіальної цілісності нашої держави. Акцентовано увагу на тому, що держава-агресор застосовує різноманітні засоби і методи ведення війни, одним із яких є «дезінформування» (наголошуємо на тому, що, починаючи з 2014 року рф веде т.зв. інформаційну (гібридну) війну проти України. Встановлено, що в національних нормативно-правових актах вживається категорія «мотивована підстава відмови», але не здійснюється її трактування. Тому було запропоновано її авторське розуміння, а саме «мотивована підстава відмови» – законодавче обґрунтоване існування чітко визначених обставин, за наявності яких правомірним є незадоволення запиту на доступ до публічної інформації. На підставі аналізу нормативно-правових актів інформаційного, адміністративного та інших законодавств, було наголошено на обґрунтованості використання терміну «правомірне обмеження прав». У процесі здійснення дослідження акцентовано увагу, що правовий режим воєнного стану не може використовуватися як привід для обмеження доступу до інформації. Також наголошено на тому, що положення Закону «Про доступ до публічної інформації», незважаючи на те, що в нього не було внесено жодних змін від початку введення воєнного стану, мають виконуватися в повному обсязі.

Ключові слова: право на доступ до інформації, право на інформацію, воєнний стан, інформація, дезінформація, господарські товариства, публічне адміністрування, мотивована підстава відмови, місцеве самоврядування, органи виконавчої влади.

Постановка проблеми. Дослідження сучасного стану, визначення актуальних питань дотримання права людини на доступ до інформації, правомірність обмеження даного права, проблема використання «дезінформації», як засіб досягнення неправомірних цілей.

Людина, у відповідності до норм чинного міжнародного і національного законодавства наділена низкою прав, свобод та обов'язків. Одним із них і є право на доступ до публічної інформації. Помилковою є теза, що «публічна інформація» має бути у вільному доступі за будь-яких обставин, адже вона «публічна». Публічною вона називається, оскільки перебуває у володінні органів державної (публічної) влади (та інших осіб, що виконують суспільно-важливі функції за кошти з державного бюджету, органи виконавчої влади, та органи місцевого самоврядування, зокрема). З наукової точки зору публічна влада – публічна адміністрація. Як зазначає Бабенко Д. В., то запровадження вказаного поняття відбулося в результаті багаторічного оновлення предмету регулювання адміністративного права, внаслідок чого, розповсюджене у доктрині «державне управління» та «державна влада»

стало цілком прогнозовано й поступово замінюватись на «публічне адміністрування» та «публічну владу». Також, Закон України «Про доступ до публічної інформації» у пункті 1 частини 1 статті 13 оперує тим самим поняттям – «суб'єкт владних повноважень», проте, наводить іншу дефініцію, а Закон України «Про інформацію» взагалі запроваджує власне тлумачення «суб'єкта владних повноважень» (частина 1 статті 1 вказаного Закону) (Бабенко Д. В., 2022).

Війна внесла значні зміни у суспільне життя, які стосуються і нашого національного правового поля. В 2011 році набув чинності Закон «Про доступ до публічної інформації». У відповідності до його положень, українці отримали право вимагати від органів влади публічну інформацію, а розпорядники таких відомостей (органи місцевого самоврядування, зокрема, у відповідності із ЗУ «Про доступ до публічної інформації») повинні у встановлені терміни відповідати на запити осіб та оприлюднювати публічну інформацію на своїх ресурсах. Внаслідок збройної агресії російської федерації проти України розпорядникам довелося обмежити доступ до певних документів і даних. Ці заходи було вжито з метою захисту національних інтересів та територіальної цілісності нашої держави. Тому актуальність теми дослідження становлять основні питання щодо доступу до публічної інформації в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовним дослідженням права на доступ до інформації займалася досить велика кількість науковців, але, зважаючи на зміни і події, які виникають в суспільному житті, то дане питання не втрачає актуальності. При здійсненні дослідження була зроблена спроба розгляду даного питання в комплексі, не лише з точки зору інформаційного права. Окремої уваги заслуговують роботи таких науковців: Самчинська О. А. (дезінформація: поняття та сутність), Лошицький М. В. (адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадського порядку), Жорнокуй В. Г. (правова природа права на інформацію про діяльність господарського товариства), Бабенко Д. В. (роль суб'єктів владних повноважень у відносинах із господарськими товариствами) та ін.

Метою статті є дослідження правових засад обмеження права на доступ до інформації в умовах воєнного стану.

Основний матеріал. Перш за все зазначимо, що право на доступ до інформації є конституційним правом людини, яке передбачене і гарантоване статтею 34 Конституції України, а саме, право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір (Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи, 2023). Нормативно-правовими актами передбачається можливість обмеження деяких прав за настання певних обставин, введення воєнного стану, як нині в Україні, є одним з них.

Здійснюючи дослідження правомірності встановлення законодавчих обмежень прав людини, варто зупинитися на правових категоріях та їх тлумаченні. Перш за все, зазначу про «воєнний стан», а саме його законодавче визначення. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (Закон, 2015).

За загальним правилом, обмеження прав людини – допустиме міжнародним правом (оскільки нашою державою визнається примат міжнародного права над нормами українського законодавства) та/або внутрішньодержавним правом втручання в права і свободи людини, які відповідають вимогам законності, необхідності, доцільності і співрозмірності цілі, яка переслідується. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Відповідно до положень статті 64 Конституції України: «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» (Конституція, 1996). В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, можуть бути обмежені деякі конституційні права і свободи громадян, зокрема право на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації в будь-який спосіб. Указом Президента України В. Зеленським воєнний стан на території України було запроваджено 24 лютого 2022 року о 05 годині 30 хвилин і з 18 серпня 2023 року його продовжено строком на 90 діб (Указ, 2022) до 14 лютого 2024 року.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (Закон, 2015).

Таким чином, конституційні права і свободи людини і громадянина дозволено обмежувати тільки у випадках, прямо передбачених Конституцією. Такими обмеженнями може бути необхідність: запобігти злочинів чи його припинити; врятувати життя людей та майна, здійснити безпосереднє переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину; з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи; забезпечити інтереси національної безпеки, територіальну цілісність, громадський порядок (попередження масових заворушень – авт.), економічний добробут; забезпечити охорону здоров'я і моральність населення, захистити репутацію або права і свободи інших людей; запобігти розголошенню інформації, одержаної конфіденційно; підтримати авторитет і неупередженість правосуддя тощо. При цьому конкретні права і свободи громадян, за загальним правилом, мають такі ж конкретні підстави їх обмеження. Тому не може бути обмежене, скажімо, право на свободу світогляду і віросповідання необхідністю з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, а право на недоторканість житла – необхідністю запобігти розголошенню інформації, одержаної конфіденційно.

З моменту повномасштабного вторгнення, та і з часу розгортання АТО, з'явилися нові виклики та загрози – доводиться постійно аналізувати і визначати пріоритети: поширення якої інформації загрожуватиме життю і здоров'ю людей, територіальній цілісності держави? На початку повномасштабного вторгнення частина розпорядників вчинили за принципом «все, що ви скажете, буде використано проти вас», і цілковито заблокували доступ до інформації (офіційні веб-сайти, набори відкритих даних, відстрочки до перемоги). Але, в цей же час законодавство не передбачає жодних особливих норм обмеження доступу до публічної інформації в умовах воєнного стану. Тобто, правила обмеження доступу до публічної інформації не змінилися, однак змінилися обставини, за яких їх мали б застосовувати.

Оскільки об'єктом правовідносин в контексті дослідження є інформація, законодавче визначення якої закріплено в Законі України «Про інформацію», то варто зупинитися на тих діях, які можуть бути вчинені щодо неї, або за її допомогою. Таким чином, окрім загального інформування населення про події та явища, тобто розповсюдження будь-яких відомостей та/або даних, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, які відбуваються в державі, інформація може бути використана і як засіб ведення інформаційної війни (інформаційної пропаганди). Досить поширеного явища набуло таке явище, як «дезінформація». Деінформація, її поняття, природа та сутність вже давно є предметом дослідження як вітчизняних, так іноземних науковців у сфері психології, політології, національної, міжнародної та інформаційної безпеки, міжнародних відносин та журналістики. Проте увагу вчених у сфері юриспруденції дане явище привернуло відносно недавно. Зокрема, Самчинська О. А. проводить ґрунтовне дослідження даної категорії і, проаналізувавши доктринальні напрацювання та нормативно-правову базу, в якій закріплено поняття «дезінформації», зазначила, що, у вузькому сенсі під нею потрібно розуміти недостовірну інформацію, умисно підготовлену та поширену для досягнення заздалегідь визначеної політичної, економічної або ідеологічної мети. Та у широкому – як цілеспрямований процес створення, модифікації та поширення інформації, як недостовірної, так і достовірної, з метою введення осіб (групи осіб) в оману для досягнення політичної, економічної або ідеологічної мети, внаслідок якого порушуються або можуть бути порушені права людини та громадянина та/або суспільства та держави (Самчинська О. А., 2022).

Аналізуючи події, які відбуваються в Україні, зазначимо, що РФ використовує всі можливі способи і засоби, почасти заборонені міжнародним правом, для досягнення своїх загарбницьких цілей, і дезінформування є одним і них. Також проводиться інформаційна війна (англ. information warfare), яка являє собою висвітлення інформації у такий спосіб і засобами, які формують у суспільстві, в цілому, чи групі людей потрібну агресору точку зору, громадську думку, хід взаємодоповнюючих логічних думок, скрупульозну систему поглядів щодо окремих питань на користь організатора інформаційної пропаганди. І як результат таких дій – усвідомлення окремих фактів чи подій у потрібному для маніпулятора світлі, формування відповідного світогляду чи життєвої позиції стосовно питань, у яких раніше були протиріччя чи нерозуміння. Тому варто ще раз наголосити на тому моменті, що право на доступ до інформації є конституційним правом людини, яке передбачене і гарантоване статтею 34 Конституції України, а також передбачено Законами України «Про звернення громадян», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» та іншими нормативно-правовими актами, які уточнюють та доповнюють положення Конституції.

При цьому, слід наголосити, що право громадян на звернення до суб'єктів владних повноважень та отримання відповіді не може бути повністю обмеженим навіть в умовах воєнного стану.

На сьогоднішній день розроблені певні рекомендації щодо надання відповідей на запити в умовах воєнного стану: засобами телефонного зв'язку надавати громадянам відповіді на питання, вирішення яких належить до компетенції установи, а також суспільно-важливу інформацію; через офіційні веб-сайти, соцмережі забезпечувати надання інформації, що стосується життя, здоров'я, свободи та безпеки; забезпечити своєчасне оприлюднення достовірної та точної іншої суспільно-важливої інформації на офіційних веб-сторінках розпорядника та у соцмережах; при наданні інформації у відповідь на запит обирати найбільш прийнятний спосіб, наприклад через електронну пошту, а у випадку надання запитуваної інформації у друкованому вигляді розглянути питання щодо можливості в умовах воєнного стану звільнення запитувача від оплати відшкодування фактичних витрат на копіювання та друк; у разі неможливості надати відповідь на запит користуватись інструментом відстрочки у задоволенні запитів, що передбачено положеннями частини шостої статті 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації» (Доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану, 2023).

Розпорядник може відмовити в наданні інформації лише за наявності підстав, визначених чинним законодавством, а також передбачено, що у відмові в задоволенні запиту на інформацію має бути зазначено, зокрема, і мотивовану підставу відмови. На законодавчому рівні закріплено, що у відмові в задоволенні запиту на інформацію має бути зазначено: прізвище, ім'я, по батькові та посаду особи, відповідальної за розгляд запиту розпорядником інформації; дату відмови; мотивовану підставу відмови; порядок оскарження відмови; підпис. Також наголосимо на тому, що відмова в задоволенні запиту на інформацію надається в письмовий формі.

Щодо категорії «мотивована підстава відмови», то вона не знайшла законодавчого закріплення і тлумачиться по-різному у кожному окремому випадку, але це, в свою чергу, може призвести до самовільного визначення підстави відмови і не завжди об'єктивно обумовленої. В Земельному кодексі України також використовується дане словосполучення. Зокрема у статті 84 закріплено, що відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу, розглядає клопотання у місячний строк і дає дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або надає мотивовану відмову у його наданні (Земельний кодекс, 2001).

Ще одне закріплення міститься у Наказі Управління державної охорони України № 40 від 07.02.2019 р. «Про затвердження Інструкції із забезпечення доступу до публічної інформації в Управлінні державної охорони України» (Наказ, 2019). УДО України має право відмовити в задоволенні запиту на інформацію у випадках, передбачених статтею 22 Закону. Повідомлення про відмову у задоволенні запиту, у якому мають зазначитися мотивована підстава відмови та порядок оскарження відмови, УДО України надсилає запитувачам поштою або на їх вимогу електронною поштою, копію відповіді – підрозділу діловодства УДО України для обліку запитів. Але також не дається його дефініція.

Використовуючи орфографічний словник української мови, зазначу, що синонімами до «мотивований» є узасаднений, обґрунтований, доведений, переконливий, слушний, зрозумілий (Словник, 2017). «Підстава» – те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь (Словник, 2017). «Відмова» – заперечна відповідь на прохання, пропозицію, вимогу і т. ін. (Словник, 2017).

Тому пропоную авторське розуміння **«мотивована підстава відмови»** – законодавче обґрунтована наявність чітко визначених обставин, за наявності яких правомірним є незадоволення запиту на доступ до публічної інформації (інформації, розпорядниками якої є органи публічного адміністрування). Приклади цих обмежень містяться у статті 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Правомірне обмеження прав – обмеження, яке встановлюється національним законодавством, має як постійний основі, так і тимчасово, відповідає принципам права: справедливості, пропорційності, законності, обумовлено об'єктивними причинами, метою даного обмеження є забезпечення дотримання балансу інтересів осіб і суспільства в цілому. Суть обмеження полягає в тому, що це не зменшення, та не порушення прав і свобод людини, а це зменшення їх обсягу. Обов'язковою умовою правомірного обмеження також є те, що його зміст має коригуватися відповідно до викликів та загроз сьогодення. Саме тому логічним є використання категорії «правомірного обмеження доступу», але, знову ж таки, без порушення законодавства.

Щодо додаткових підстав відмови в задоволенні запиту з метою реалізації права на доступу до інформації, то слід зазначити ті, які зазначені в статті 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації»: відмова та відстрочка в задоволенні запиту на інформацію: розпорядник інформації не

володіє і не зобов'язаний відповідно до його компетенції, передбаченої законодавством, володіти інформацією, щодо якої зроблено запит; інформація, що запитується, належить до категорії інформації з обмеженим доступом відповідно до частини другої статті 6 цього Закону; особа, яка подала запит на інформацію, не оплатила передбачені статтею 21 цього Закону фактичні витрати, пов'язані з копіюванням або друком; не дотримано вимог до запиту на інформацію, передбачених частиною п'ятою статті 19 цього Закону (Закон, 2011).

Відмовляти у задоволенні запиту виключно у законодавчо визначених випадках (ЗУ «Про доступ до публічної інформації», зокрема). Одним із пунктів є те, що не має значення хто створює запитувану інформацію, важливо чи розпорядник нею фактично володіє. Наприклад, в межах моніторингу до обласних рад надсилались запити на інформацію про надання копій щоквартальних звітів про виконання обласного бюджету. Окремі розпорядники, зазначали, що відповідні звіти готуються обласними державними адміністраціями і передаються депутатським комісіям ради чи виконавчому апарату, але не надавали документи і «радили» звернутися до ОДА. Отже спостерігається неправомірна відмова в отриманні інформації, якою володіє розпорядник.

Наступне, що підлягає визначенню, це чи розпорядник зобов'язаний, відповідно до своєї компетенції, володіти інформацією. Наприклад, в межах моніторингу запитувались копії договорів оренди земельних ділянок, укладених на підставі розпоряджень голови ОДА. В одній з областей виявилось, що такі договори не були вчасно укладені. Тобто фактично розпорядник не володів запитуваною інформацією, але зобов'язаний був володіти (укласти відповідні договори).

Відмовляючи у задоволенні запиту на цій підставі розпорядник повинен не просто вказати до якої категорії інформації з обмеженим доступом відноситься запитувана інформація (таємна, конфіденційна чи службова), а застосувати трискладовий тест (вимоги частини другої статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації»), обґрунтувати це у відповіді, тобто зазначити якому саме легітимному інтересу буде завдана шкода, в результаті оприлюднення запитуваної інформації, і чому захист цього інтересу переважає інтерес громадянськості отримати цю інформацію. Детальніше про застосування трискладового тесту можна прочитати у Роз'ясненнях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо віднесення публічної інформації до службової згідно із Законом «Про доступ до публічної інформації», розміщених на офіційному веб-сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. В процесі моніторингу окремі розпорядники відмовляли у наданні інформації «оскільки документи містять гриф ДСК». Це порушує вимогу Закону України «Про доступ до публічної інформації», що розглядається. Окрім цього, розпорядникам, в такому випадку, слід пам'ятати, що документи одночасно можуть містити і відкриту інформацію, і – з обмеженим доступом. Документ повинен бути наданий, а інформація, що підлягає захисту просто з нього вилучається (ретушується) (Рекомендації, 2023).

Щодо питання здійснення оплати, яка передбачена статтею 21 Закону «Про доступ до публічної інформації», варто звернути увагу на наступне: вимагати оплати фактичних витрат на копіювання та друк документів може тільки розпорядник, який виконав встановлені законом вимоги; закон не встановлює строку, протягом якого має здійснюватися така оплата, і не уповноважує розпорядника встановлювати його. Отже, фактично підготовка інформації для запиту призупиняється на невизначений строк, адже запитувач може внести плату в будь-який момент, що породить обов'язок розпорядника задовільнити запит (Рекомендації, 2023).

Яскравим прикладом ненадання інформації є ігнорування запиту. Ігнорування запиту – ненадання ані відповіді, ані інформації (наприклад, у рішенні від 08 грудня 2022 р. у справі № 600/3295/22-а, державне підприємство проігнорувало поданий до нього запит, а у відзиві на позов його представник запевняв, що запит стосувався інформації з обмеженим доступом, і загалом «Для відповідача незрозумілим є необхідність надання позивачу списків працівників лісгоспу у період дії воєнного стану. Тому просив суд відмовити у задоволенні позовних вимог». Суд зобов'язав державне підприємство розглянути і надати відповідь на запит (Рішення, 2022).

За загальним правилом, терміни задоволення звернення залишилися без змін, а саме розпорядник інформації має надати відповідь на запит на інформацію не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту, але даний термін може бути збільшено, приймаючи до уваги нагальність здійснення заходів, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, але також закріплюється можливість звернення до Офісу Уповноваженого ВРУ з прав людини зі скаргами на неправомірні дії розпорядників публічної інформації при розгляді запитів.

Неможливість належного та вчасного опрацювання звернень, запитів та надання відповідей обумовлюється тим, що державні органи, органи місцевого самоврядування відповідно до положень статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (Закон, 2015) здійснюють в першу чергу заходи, необхідні для відвернення загрози, відсічі збройної агресії, забезпечення національної

безпеки та громадського порядку, зокрема. Масові порушення в цих сферах можуть призвести до масових заворушень. Оскільки вони посягають на правовідносини, мають негативний вплив на них та завдають шкоди, то за їх вчинення в законодавстві України передбачається обов'язок правопорушника зазнати негативного впливу й відповідних несприятливих наслідків, а саме – понести відповідальність. Зважаючи на об'єкт посягання – громадський порядок, то настає кримінальна відповідальність за масові заворушення (стаття 294), яка передбачена у розділі XII Особливої частини чинного Кримінального кодексу України, який має назву «Злочини проти громадського порядку та моральності». Вказаний розділ об'єднує за своїм родовим об'єктом близькі, але різні за своїми видами об'єктами групи злочинів. Серед них є такі, що посягають на громадський порядок, і такі, що посягають на моральність.

Забезпечення в державі належного громадського порядку, який відповідає вимогам та викликам сучасності, є однією з функцій держави, в здійсненні якої важлива роль відводиться органам внутрішніх справ, для яких, у відповідності з їх правовим положенням, забезпечення громадського порядку в країні є одним з основних завдань.

Аналіз норм конституційного законодавства унеможливило зробити висновок про те, що необхідно розуміти під громадським порядком і на кому лежить обов'язок по охороні та забезпеченню громадського порядку.

Як одну із дефініцій можна використовувати наступну, громадський порядок – урегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя і здоров'я, повагу честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі (Лошицький М. В., 2022).

Тобто, доцільним є твердження, що реалізація права людини на інформацію (доступ до інформації) пов'язана із забезпеченням громадського порядку.

Забезпечення права на доступ до інформації може також відбуватися під час реалізації іншого права людини та громадянина, а саме – заняття підприємницькою діяльністю (створення господарських товариств, зокрема). Невід'ємним немайновим правом учасників (акціонерів) є право на інформацію про діяльність господарського товариства, яке не лише визнається основою для здійснення ними контролю за діяльністю останнього, але й створює передумови ефективної, усвідомленої участі в управлінні юридичною особою. Відповідне право відноситься до основних прав учасника (акціонера) й отримало легітимацію з стаття чинного законодавства України (ст. 116 ЦК України, ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», ст. 25, 26 Закону України «Про акціонерні товариства») (Жорнокуй В. Г., 2013). Ґрунтовне вивчення адміністративно-правових засад забезпечення діяльності господарських товариств не становить предмет нашого дослідження, але наголосимо на можливості використання наукових розробок Бабенко Д. В.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, слід акцентувати увагу на тому, що правовий режим воєнного стану не може використовуватися як привід для порушення прав громадян, гарантованих Конституцією, а саме обмеження доступу до інформації здійснюється із застосуванням «трьох елементів»: виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей. За загальним правилом, законодавство не передбачає жодних особливих норм обмеження доступу до публічної інформації в умовах воєнного стану. «Мотивована підстава відмови» – законодавче обґрунтоване існування чітко визначених обставин, за наявності яких правомірним є незадоволення запиту на доступ до публічної інформації (інформації, розпорядниками якої є органи публічного адміністрування).

Отже, положення Закону «Про доступ до публічної інформації» (в який від початку введення воєнного стану не було внесено жодних змін) мають виконуватися в повному обсязі.

Rudnyk L. Legal basis of the limitation of the right on the access to the information in the conditions of the military state

This article is dedicated to the research of the legal basis of the limitation of the right on the access to the information in the conditions of the military state. The analysis of the legislative fixation of the limitation of the access to the information was carried out while conducting the research, it was emphasized that the Law "On the access to the public information" is the main in the sphere. Legal basis of the establishment of the limitation and dissatisfaction of the request (informational) are identified enough accurately in it. It was marked, that as a result of the military aggression of the rf against Ukraine the information-handlers faced the necessity to limit the access to some documents and dates, and it was emphasized that these measures were taken with the aim to protect the national interests and the territorial integrity of our state. The attention was paid at the fact, that the country-aggressor uses different means and ways of warfare, disinformation is one of them (we emphasize at the fact, that, beginning from 2014 the rf is conducting so called informational (hybrid) war against Ukraine). It was identified that the category "motivated base of the refusal" is used

in the national regulations but there isn't its interpretation. That is why the author's understanding, such as "motivated basis of the refusal" – is legally grounded existence of the accurately identified conditions, at the presence of which the dissatisfaction of the request on the access to the public information. It was emphasized at validity of the use of term "lawful limitation of the rights" at the backgrounds of the analysis of the regulations of informational, administrative, and other legislations. While conducting the research the attention was paid at the fact, that the legal regime of the legal status can't be used as the precondition to limit the access to the information. It was also emphasized that the provisions of the Law "On access to the public information", taking into consideration that there weren't made any amendments from the beginning of introduction of the military status in Ukraine, must be entirely fulfilled.

Key words: right on the access to the information, right on the information, military status, information, disinformation, commercial entities, public administration, motivated basis of the refusal, local self-government, executive power bodies.

Література:

1. Бабенко Д. В. Роль суб'єктів владних повноважень у відносинах із господарськими товариствами. Знання європейського права. 2022. № 1/2022. С. – 53-57.
2. Доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. URL <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/dostup-do-publichnoyi-informacziyi-v-umovah-voennogo-stanu-2/> (дата звернення 31.12.2023).
3. Жорнокуй В. Г. Правова природа права на інформацію про діяльність господарського товариства. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей. 2013. № 33/2013. – С. 79-93.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. Верховна Рада України. Офіц. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 31.12.2023).
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. Верховна Рада України. Офіц. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 31.12.2023).
6. Лошицький М. В. Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Михайло Васильович Лошицький. – К., 2002. – 158 с.
7. Про затвердження Інструкції із забезпечення доступу до публічної інформації в Управлінні державної охорони України: Наказ управління державної охорони України 07.02.2019 № 40 Верховна Рада України. Офіц. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0215-19#Text> (дата звернення 31.12.2023).
8. Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи URL: https://minjust.gov.ua/m/str_40016 (дата звернення 31.12.2023).
9. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 31.12.2023).
10. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення 31.12.2023).
11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 31.12.2023).
12. Рекомендації розпорядникам публічної інформації на місцевому рівні за результатами моніторингу в рамках проекту «Платформа «Омбудсман плюс» URL:https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2016/06/print_2505_recommendations1.pdf (дата звернення 31.12.2023).
13. Рішення Чернівецького окружного адміністративного суду від 07.12.2022 по справі 600/3295/22-а URL: <https://opendatobot.ua/court/107755748-790b98531829e4b1ff270ac178ab4325> (дата звернення 31.12.2023).
14. Самчинська О. А. Дезінформація: поняття та сутність. Адміністративне право і процес. 2022. № 3(38)/2022. – С. 32-45.
15. Український орфографічний словник з граматичними таблицями + короткий правописний коментар: 80 000 сл. / Л.О. Полякова. – Харків: Торсінг плюс : Навчальна література, 2017. – 491 с.

References:

1. Babenko D. V. Rol sub'єktiv vladnyh povnovazhen u vidnosynah iz hospodarskymy tovarystvamy. Znannya yevropeyskogo prava. [The role of subjects of authority in relations with business associations]. 2022. № 1/2022. Kyiv. S. – 53-57 [in Ukrainian].
2. Dostup do publichnoi informacziyi v umovah voennogo stanu [Access to public information under martial law]. URL <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/dostup-do-publichnoyi-informacziyi-v-umovah-voennogo-stanu-2/> [in Ukrainian].

3. Zhornokuy V. G. Pravova pryroda prava na informatsiyu pro diyalnist hospodarskogo tovarystva [The legal nature of the right to information about the activities of a business association]. Aktualni problem vdoskonalennya chynnogo zakonodavstva Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statey. 2013. № 33/2013. – S. 79-93 [in Ukrainian].
4. Zemelnyy kodeks Ukrainy vid 25 zhovtnya 2001 r. [Land Code of Ukraine dated October 25, 2001]. Verkhovna Rada Ukrainy. ofits. veb-sait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
5. Konstitutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 r. [Constitution of Ukraine of June 28, 1996] Verkhovna Rada Ukrainy. ofits. veb-sait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 31.12.2023) [in Ukrainian].
6. Loshytskyu M. V. Administratyvno-pravovi vidnosyny u sferi ohorony hromadskogo porядku [Administrative and legal relations in the sphere of public order protection]: dys. ... cand. yuryd. nauk : 12.00.07 / M. V. Loshytskyu. – Kyiv, 2002. – 158 s. [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennya Instrukcii iz zabezpechennya dostupu do publichnoi informatsii v Upravlinni derzhavnoi ohorony Ukrainy [On the approval of the Instructions for ensuring access to public information in the State Security Department of Ukraine]: Nakaz upravlinnya derzhavnoi ohorony Ukrainy vid 07.02.2019 r. № 40 Verkhovna Rada Ukrainy. ofits. veb-sait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0215-19#Text> [in Ukrainian].
8. Pravo na dostup do informatsii yak element pravovogo statusu osoby [The right on access to information as an element of a person's legal status] URL: https://minjust.gov.ua/m/str_40016 (дата звернення 31.12.2023) [in Ukrainian].
9. Pro vvedennya voyennogo stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 64/2022 vid 24.02.2022 r. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].
10. Pro dostup do publichnoi informatsii [On access to public information]: Zakon Ukrainu vid 13.01.2011 r. Verkhovna Rada Ukrainy. ofits. veb-sait. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> [in Ukrainian].
11. Pro pravovyy regym voyennogo stanu [On the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainu vid 12.05.2015 r. Verkhovna Rada Ukrainy. ofits. veb-sait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
12. Rekomendatsii rozporядnykam publichnoi informatsii na miscevomu rivni za rezultatamy monitoryngu v ramach proektu "Platforma "Ombudsman plus" [Recommendations to managers of public information at the local level based on the results of monitoring within the framework of the "Ombudsman Plus Platform" project] URL:https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2016/06/print_2505_recommendations1.pdf [in Ukrainian].
13. Rishennya Chernivetskogo okruzhnogo administratyvnogo sudu vid 07.12.2022 r. po spravi 600/3295/22-a [Decision of the Chernivtsi District Administrative Court dated 07.12.2022 in case 600/3295/22-a] URL: <https://opendatabot.ua/court/107755748-790b98531829e4b1ff270ac178ab4325> [in Ukrainian].
14. Samchynska O. A. Dezinformatsia: ponyattya ta sutnist [Disinformation: concept and essence]. Administratyvne parvo i protses. 2022. № 3(38)/2022. Kyiv. – S. 32-45 [in Ukrainian].
15. Ukrayinskyy orfografichnyy slovnyk z gramatychnymy tablytsyamy + korotkyy pravopysnyy comentar [Ukrainian spelling dictionary with grammar tables + short spelling comment: 80,000 words]: 80 000 sl. / L. O. Polyakova. – Kharkiv: Topsing plus: Navchalna literatura, 2017. – 491 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.10.2023

Стаття рекомендована до друку 03.11.2023

ВІДЕОГРА ЯК ОБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА В КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЯХ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД

Улітіна О. В.,

кандидат юридичних наук,

учений секретар

Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності

Національної академії правових наук України

ORCID ID: 0000-0003-0230-9477

ulitina.olha@gmail.com

Якуша Є. С.,

науковий співробітник

Центру правового забезпечення розвитку науки і технологій

Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності

Національної академії правових наук України

ORCID ID: 0000-0003-0436-3952

Стаття присвячена дослідженню індустрії відеоігор в Україні і зарубіжних країнах та вивченню особливостей законодавства, яке регулює діяльність цієї індустрії та створення і використання об'єктів права інтелектуальної власності, що нею створюються. Визначено, що основою індустрії відеоігор є об'єкти інтелектуальної власності, які створюються в ній, і головним чином – це відеоігри.

Досліджено понятійний апарат в цій сфері, зокрема щодо розмежування понять «комп'ютерна програма», «комп'ютерна гра» і «відеогра». Крім того, запропоновано в залежності від пристрою, на якому відтворюється гра, визначити поняття «відеогра» як найбільш широке, тоді як «комп'ютерна гра», «консольна гра» чи «мобільна гра» вважати вузькими поняттями, які в цілому охоплюються поняттям «відеогра». Таке розмежування вбачається доцільним, оскільки правове регулювання відеоігор може змінюватися в залежності від такого пристрою.

Розглянуто та проаналізовано різні підходи до правового регулювання відеоігор як об'єктів авторського права. Зокрема визначено, що відеоіграм може надаватися охорона як комп'ютерним програмам. Проаналізовано можливість охорони відеоігри як аудіовізуального твору. Розглянуто також підхід до відеоігри як до складеного об'єкту, до якого можуть входити програмний код, візуальна складова, музика тощо.

Встановлено особливості різних видів відеоігор та їх вплив на правове регулювання цього об'єкта. Здійснено аналіз підходів іноземних держав до правового регулювання індустрії відеоігор та відеоігор, як об'єктів, які в ній створюються.

Здійснено аналіз підходів до відеоігри як до продукту (товару) чи як до надання послуги. Визначено, що ці дискусійні підходи переважно існують через те, що розробники відеоігор у ліцензійних угодах з кінцевим користувачем визначають придбання гри як надання послуги доступу до неї, а не як купівлю певного продукту (товару).

Ключові слова: право інтелектуальної власності, авторське право, законодавство з авторського права, відеогра, комп'ютерна гра, креативні індустрії.

Постановка проблеми. Індустрія відеоігор є однією з найбільш розвинених серед усіх галузей, які відносяться до креативних індустрій. Створення та розповсюдження відеоігор має високу ефективність з економічної точки зору, великий вплив на суспільну культуру, соціальні аспекти життя людини та глибоко інтегрована в інші креативні галузі.

Відеоігри створюються на основі інших творів – книг чи фільмів, різних видів спорту чи навіть якихось значимих реальних подій. У свою чергу, багато творів навпаки створені на основі відеоігор. Все це можливо через велике різноманіття та різний формат ігор. Технічний прогрес призвів до створення віртуальної реальності, а відеоігри отримали значний вплив на реальне життя людини.

Враховуючи особливості різних видів ігор, виникає багато питань в правовій площині, пов'язаних з їх створенням, використанням та розповсюдженням, які потребують певного правового регулювання. Ці питання є різноплановими, тому відносяться до різних галузей права – права інтелектуальної власності, зокрема особистих немайнових прав фізичної особи, фінансового чи економічного права, а також часто апелюють до моральних чи етичних норм.

Така ситуація вимагає дотримання комплексного підходу до правового регулювання індустрії відеоігор і об'єктів, які в ній створюються і розповсюджуються.

На законодавчому рівні в Україні поняття відеоігри не закріплене, але воно охоплюється більш ширшим поняттям комп'ютерна програма. Однак не всі комп'ютерні програми мають такі ж особливості технічного характеру, як відеоігри. Цей аспект також необхідно враховувати в правовому регулюванні відеоігор.

Крім того, існує необхідність розмежувати поняття комп'ютерна програма, комп'ютерна гра, відеогра, оскільки чіткість та зрозумілість понятійного апарату позитивно впливає на ефективність правової охорони та захисту прав на об'єкт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці, інтересом дослідження, яких є галузь авторського права, не оминають увагою й питання правової охорони та захисту прав на комп'ютерні програми. Так, Є. Поливач у своїх працях досліджує зміст авторських прав на комп'ютерні програми та їх види. У працях Л. Тарасенко комп'ютерна програма була досліджена як об'єкт права інтелектуальної власності, вивчалися аспекти правового регулювання відеоігор в цифрову епоху. Крім того дане питання досліджували О. Золотар та Д. Думінська, Н. Філик і Г. Омельченко.

Питання місця відеоігор в системі об'єктів авторського права та особливості їх правової охорони і захисту також розглядалися у статтях О. Чепис і Д. Калинин, І. Венедіктової.

Серед іноземних науковців, які досліджували питання правової охорони та захисту прав на відеоігри, слід зазначити праці Уіллема Грошейде (F. W. Grosheide), Карло Фабрікаторе (Carlo Fabricatore), Хрестіни Радкової Георгієвої (Hristina Radkova Georgieva) та Шані Шіши (Shani Shisha). Девід Старк (David K. Stark) у своїх роботах розглядає питання використання архітектурних творів у відеоіграх. Гектор Каміло Геррера Гонзалез (Héctor Camilo Herrera González) вивчав особливості охорони відеоігор через захист програмного забезпечення, а дослідження Майанка Раутели (Mayank Rautela) розглядає можливість охорони відеоігор як аудіовізуальних творів чи як програм. Енріко Бонадіо (Enrico Bonadio) та Аліна Трапова (Alina Trapova) присвятили свої дослідження правовому регулюванню індустрії відеоігор.

Правова охорона та захист прав інтелектуальної власності на відеоігри є актуальним та певною мірою нагальним питанням, однак в Україні відсутнє комплексне широке дослідження з цього питання.

Мета дослідження – вивчення індустрії відеоігор як креативної індустрії в Україні і зарубіжних країнах та аналіз особливостей законодавства, яке регулює індустрію відеоігор та об'єктів права інтелектуальної власності, що створюються нею.

Виклад основного матеріалу. Відеогра є складним об'єктом для правового регулювання. Розглядаючи її особливості під різними кутами, можна дійти зовсім різних висновків щодо того, яким чином вона повинна охоронятися та щодо її правової природи в цілому.

В основі відеоігри лежить програмний код, без нього вона не може існувати. Тому по суті відеогра є комп'ютерною програмою. Для того, щоб дослідити особливості відеоігри з цієї точки зору, необхідно визначитися з понятійним апаратом.

Комп'ютерна програма є ширшим поняттям, до якого можуть відноситися як відеоігри, так і інші програми. Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01 грудня 2022 року комп'ютерна програма – це набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером (настільним комп'ютером, ноутбуком, смартфоном, ігровою приставкою, смарт-телевізором тощо), які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату, зокрема операційна система, прикладна програма, виражені у вихідному або об'єктному кодах. Цікавим в цьому визначенні є те, що автори закону віднесли до комп'ютерів дуже різні пристрої – як власне самі комп'ютери і ноутбуки, так і смартфони, ігрові консолі та навіть телевізори. До того ж перелік не є вичерпним. Однак ці пристрої, окрім комп'ютерів і ноутбуків, мають зовсім різні технічні властивості і особливості, а також мету, з якою їх використовують споживачі. Єдине, що об'єднує всі ці пристрої – програми для них створені за допомогою програмного коду.

Розділ 17 Кодексу Сполучених Штатів Америки (Copyright Law of the United States (Title 17)) у параграфі 101 визначає комп'ютерну програму як набір правил або інструкцій, призначених для прямого чи опосередкованого використання в комп'ютері з метою отримання певного результату.

Закон про авторські права і суміжні права Німеччини (Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte) містить окремий підрозділ, присвячений особливим положенням щодо комп'ютерних

програм, однак визначення самого поняття є досить розмитим та абстрактним. Так стаття 69а підрозділу 8 розділу I Закону про авторські права і суміжні права Німеччини, визначає, що комп'ютерні програми – це програми у будь-якій формі, включаючи чернетки та підготовчі матеріали до них.

Отже, новаторство щодо віднесення до комп'ютерів невичерпного переліку пристроїв не узгоджується з існуючими підходами в інших країнах та виглядає дещо сумнівно. Більше того, можна говорити про конфлікт цієї норми з положеннями інших законів, зокрема у сфері митного законодавства, оскільки комп'ютер, смартфон та ігрова приставка жодним чином не можуть ототожнюватися з цієї точки зору.

Не дивлячись на недосконалість норми, яке визначає поняття комп'ютерної програми, однозначно можна сказати, що відеоігри відносяться до комп'ютерних програм. Однак назва комп'ютерна гра не є правильною по відношенню до усіх відеоігор. Так, поняття «відеогра» є більш загальним та широким, тоді як «комп'ютерна гра», «консольна гра» чи «мобільна гра» є вузькими поняттями.

Відеогру можна визначити як комп'ютерну програму, призначену для прямого чи опосередкованого використання на відповідному пристрої з метою отримання певного результату у вигляді проходження цієї відеоігри. Для комп'ютерної гри таким пристроєм буде комп'ютер, для консольної – ігрова приставка, для мобільної – смартфон.

В Європейському Союзі «відеогру зазвичай визначають як електронну або комп'ютеризовану гру, в яку грають, управляючи зображеннями на відеодисплеї або телевізійному екрані» (Grosheide, 2014, с. 1). Термін «електронна» в цьому контексті є досить вдалим, оскільки в цілому відповідає особливостям відеоігри, однак не прив'язує її до конкретного пристрою – комп'ютера.

Зазвичай відеогра випускається одразу для декількох платформ – для персонального комп'ютера та ігрової приставки, а іноді і для мобільного телефона. Однак в цьому випадку не можна стверджувати, що для кожного з цих випадків відеогра буде тим самим об'єктом авторського права. Код гри, розробленої для комп'ютера та ігрової приставки, може відрізнятися через технічні особливості пристрою. Отже, хоча отриманий, завдяки зчитуванню програмного коду, результат є однаковим, самі об'єкти є різними. Це обумовлено тим, що у великій кількості країн комп'ютерним програмам надається правова охорона авторським правом як літературним творам.

Хоча здебільшого розробники відеоігор намагаються залишати однаковий функціонал у іграх під різні платформи, іноді трапляються ситуації, коли це не можливо. Так, нещодавно відбувся реліз відеоігри *Baldur's gate III* від компанії Larian Studios. Гра повинна була бути випущена одразу для персональних комп'ютерів та ігрових консолей PlayStation та Xbox, однак реліз для ігрових приставок Xbox було перенесено. Причиною цьому стало те, що за політикою Microsoft, якій належить Xbox, гра повинна бути доступною на усіх актуальних лінійках приставок Xbox. Однак *Baldur's gate III* має особливість – можливість грати вдвох на одному пристрої за допомогою розділеного екрану (split screen), і саме через це гра не може запускатися на приставці Xbox Series S, яка є більш бюджетною, але має меншу потужність.

Перемовини між компаніями тривали досить довго, і врешті було запропоновано вирізати з гри для Xbox Series S функціонал розділеного екрану. З точки зору авторського права, якщо керуватися підходом, що охороняється лише код програми, об'єкти в цьому випадку є різними. Тобто, хоча для споживача гра практично повністю залишається такою ж самою, єдиний об'єкт авторського права як гра *Baldur's gate III* не існує.

Відповідно до законодавства України охорона поширюється на комп'ютерні програми, виражені у вихідному або об'єктному кодах, якщо вони є оригінальними (ст. 20 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). І охорона надається саме формі вираження комп'ютерної програми. Тобто використано найбільш поширений підхід, коли формою вираження комп'ютерної програми визначено код. І хоча в законі це прямо не вказано, можна зробити висновок, що охорона цього коду буде прирівнюватися до охорони літературних творів. На це також вказує частина 2 статті 20 Закону України «Про авторське право і суміжні права», в якій зазначено, що графічний інтерфейс користувача, набір виконуваних функцій, формат файлів даних, які використовуються у комп'ютерній програмі для експлуатації її функцій, не є формами вираження комп'ютерної програми.

Однак, відеогра складається не лише з коду, хоча і не може без нього існувати. «Відеоігри покладаються на апаратну складову (комп'ютер або його аналог) для запуску програмної складової, власне самої гри» (Stark, 2010, с. 430). І в цьому аспекті важливою частиною відеоігри є аудіовізуальний ряд, який також створюється на основі та завдяки іншим об'єктам авторського права – сценарію, ілюстраціям, музичним творам, а також технології CGI (computer-generated imagery, в перекладі – зображення, згенероване комп'ютером), до якої також залучаються актори.

Найбільш важливим у відеоігрі для споживача є її функціонал, який ще називають геймплеєм (англ. *gameplay* – ігровий процес). «Геймплей складається з двох елементів: перший – це те, що може робити гравець, а другий – те, що можуть робити інші персонажі у відповідь на дії гравця (тобто,

як гра реагує на рішення гравця» (Herrera González, 2019, с. 6). Ігровий процес це по суті те, як гравець, приймаючи власні рішення, впливає на візуальний ряд гри. В залежності від виду гри, гравець таким чином може впливати навіть на сюжет відеогри. Отже ігровий процес можна визначити, як «сукупність дій, які може виконувати гравець під час гри, а також дії інших об'єктів, що належать до віртуального світу, у відповідь на дії гравця та/або як автономні дії, що сприяють більш реалістичному наповненню віртуального світу» (Fabricatore, 2007, с. 6).

Концептуально геймплей не може охоронятися як окремий об'єкт, оскільки він скоріше відноситься до ідей, теорій, принципів і тому подібних елементів. Однак під правову охорону можуть підпадати деякі елементи геймплею, наприклад, його візуальні частини у вигляді цифрових зображень.

Завдяки тому, що відеогра має декілька важливих, але зовсім різних елементів – програмна складова, аудіовізуальний ряд, геймплей, виникають певні дискусійні питання щодо того, яким чином повинні охоронятися відеоігри. Так, можна виділити три основні підходи до правового регулювання відеоігор – 1) надання відеоігрі охорони як комп'ютерній програмі; 2) підхід з розмежуванням та 3) надання відеоігрі охорони як аудіовізуальному твору. Так, у «деяких юрисдикціях, таких як Аргентина, Китай, Ізраїль, Італія, Сінгапур, Іспанія, Уругвай та Канада, відеоігри класифікуються як функціональне програмне забезпечення з графічним інтерфейсом» (Deng & Liu, 2020, с. 5). Тобто в цілому відеогра розглядається як комп'ютерна програма, яка має свої особливості, такі як специфічний графічний інтерфейс.

Основою «розмежувального» підходу є те, що кожен елемент гри може охоронятися окремо, якщо відповідає критеріям охоронозданості. До країн, які дотримуються такого підходу, відносяться Бельгія, Бразилія, Данія, Єгипет, Франція, Німеччина, Індія, Японія, Південна Африка, Швеція та США (Rautela, 2016).

Країн, де б застосовувався виключно третій підхід, під час дослідження виявлено не було, але найближче до цього схиляється Республіка Корея. «Авторське право на комп'ютерні ігри в Південній Кореї в основному охороняється «Законом про захист комп'ютерних програм» та «Законом про авторське право Кореї». У законі про авторське право Південна Корея розглядає ігрові сцени як аудіовізуальні твори (movie-like works), а коли їх неможливо визнати аудіовізуальними творами, вони охороняються як комп'ютерні програми» (Deng & Liu, 2020, с. 2). В українській мові немає відповідного поняття, щоб правильно перекласти «movie-like works», однак найближчим поняттям можна вважати саме аудіовізуальні твори.

В законодавстві України аудіовізуальний твір визначено, як твір у вигляді послідовності епізодів або кадрів зі звуком або без нього, поєднаних між собою цілісним творчим задумом, доступний для сприйняття за допомогою відповідних технічних засобів на певному виді екрана (кіно-, телеекрана тощо), на якому така послідовність кадрів утворює рухоме зображення (Закон України «Про авторське право і суміжні права»). Усе це визначення цілком відповідає відеоряду у відеоігрі, однак у грі ще є можливість управляти цим відеорядом. Так відеоряд створюється за допомогою програмного коду, але для створення гри також необхідні інші творчі елементи – зображення, музика, які є окремими об'єктами авторського права.

Отже, можна стверджувати, що відеогра є складеним об'єктом, а для її правового регулювання необхідно використовувати комплексний підхід. Так, Суд Європейського Союзу у рішенні по справі C-355/12 Nintendo and Others v PC Box Srl and Others дійшов висновку, що «відеоігри є складним продуктом, який складається не лише з комп'ютерної програми, але й з графічних та звукових елементів, які, хоча й зашифровані комп'ютерною мовою, мають власну творчу цінність» (Judgment in Case, 2014).

Особливість відеоігри як об'єкта авторського права полягає не тільки в тому, що він є складеним об'єктом, але також в тому, що до нього можна використовувати два різні правові режими – власне як до об'єкту (продукту) чи як до послуги. Головним чином ця дилема стоїть для онлайн ігор.

За останні роки популярність багатокористувацьких онлайн ігор значно зросла і це спричинило поступовий «перехід від моделі паушального ціноутворення до схеми ціноутворення на основі послуг. Загалом, видавці ігор покладаються на три моделі ціноутворення: 1) модель паушального платежу (фіксованої плати); 2) модель підписки; і 3) модель безкоштовної гри» (Shisha, 2021, с. 708).

Модель фіксованої плати зазвичай використовується для однокористувацьких ігор, коли користувач купує примірник гри і грає у неї сам або з кимось, але на одному пристрої. Це класична модель, заснована на договорі купівлі-продажу.

Безкоштовні ігри можуть бути як однокористувацькими, так і багатокористувацькими, і загалом безоплатність гри не впливає на її функції, це лише вибір компанії, яка є її дистриб'ютором. Відеоігри можуть бути повністю або частково безкоштовними. У другому випадку за окрему оплату можна отримати деякі бонуси, які можуть бути суто візуальними або певною мірою впливати на геймплей.

Модель підписки передбачає, що гравець оплачує певний період часу, протягом якого отримує доступ до гри. Часто окрім оплати підписки необхідно також придбати примірник гри, і це породжує

певні проблемні питання. Оплачуючи лише підписку на гру, фактично гравець отримує певну послугу з доступу до гри, а умови такого доступу, а також контент залежить виключно від правоволодільця відеоігри. Користувач же може лише погодитися з ними і оплатити послугу, чи відмовитися від неї.

За останні роки все частішими є випадки, коли однокористувацька відеогра має багатокористувацький чи кооперативний режими, і навпаки, багатокористувацька гра може містити кампанію для одного гравця. Крім того, часто розробники відеоігор пропонують додатковий контент (DLC), який стає доступним тільки якщо гра має доступ до Інтернету, навіть якщо вона є однокористувацькою.

Такий змішаний тип відеоігор значно ускладнює вирішення питання щодо правового підходу до таких ігор. Так, більшість великих розробників відеоігор передбачають у своїх ліцензійних угодах з кінцевим користувачем, що відеогра (як фізичний об'єкт) не переходить у володіння до користувача, який її купив, а йому надається лише право встановити та використовувати гру на умовах правоволодільця відеоігри (Ubisoft End User License Agreement, Blizzard End User License Agreement). Такі умови часто можуть бути дуже сумнівними та навіть суперечити законодавству тієї країни, під яку підпадає ліцензійна угода. Крім того, в ліцензійних угодах часто зустрічається пункт, який забороняє особі, яка купила гру, перепродавати її, і це стосується не лише цифрових примірників, але й фізичних, що порушує законодавство більшості країн, оскільки придбавши річ, її володільць отримує й права на неї.

Незважаючи на певну складність в правовому регулюванні, відеоігри є одним з найбільш прибуткових галузей креативної економіки. «У 2020 році індустрія принесла приблизно 178 мільярдів доларів у всьому світі, порівняно з 80,8 мільярда доларів від кіноіндустрії, \$87,92 від книговидавничої індустрії та \$57,5 від музичної індустрії» (Bonadio & Trapova, 2023, с. 2). Така популярність та поширеність індустрії відеоігор відкриває в країнах, де вона особливо розвинена, не лише багато економічних, але й культурних та презентаційних можливостей. Як приклад, можна згадати компанію CD Project Red з Польщі. Компанія розробила одну з найбільш відомих та популярних відеоігор останніх десятиліть – The Witcher 3: Wild Hunt, яка заснована на літературному циклі польського письменника Анджея Сапковського. Гра зробила відомим і самого письменника і його книги, а також великою мірою популяризувала польську культуру, а CD Project Red отримали підтримку від держави.

Найбільш відомою відеоігрою, яку розробили українські розробники, є S.T.A.L.K.E.R. від компанії GSC Game World. Вона має три частини, а вихід четвертої запланований на 2024 рік. Однак в Україні практично відсутні власні великі й успішні студії, що випускають відеоігри, хоча до початку повномасштабного вторгнення в Україні розміщувалися регіональні офіси найбільших студій, наприклад, компанії Ubisoft. Зараз більшість з них переміщені, але українські співробітники продовжують в них працювати.

Завдяки доступності в Україні розвивається ринок мобільних ігор, хоча тут переважають невеликі, часто аматорські студії. Після початку повномасштабного вторгнення також значно збільшилася кількість україномовного контенту в мобільних іграх, і попит на них зріс. Це вказує на те, що індустрія відеоігор заслуговує на підтримку держави на рівні з іншими креативними галузями, такими як книговидавництво та кіноіндустрія.

Висновки. Індустрія відеоігор є однією з найбільш розвинених та популярних у всьому світі. Доходи від неї є більшими, ніж від інших креативних індустрій, таких як кіноіндустрія чи книговидавництво. Основою цієї індустрії є об'єкти інтелектуальної власності, які створюються в ній, і головним чином – це відеоігри.

Відеогра є складним об'єктом, який потребує комплексного підходу в правовому регулюванні. Існує декілька основних підходів до правового регулювання відеоігор як об'єктів авторського права. Перший передбачає надання відеоігрі охорони як комп'ютерній програмі. Другий обумовлений необхідністю розмежовувати об'єкти, з яких складається гра – програмний код, візуальна складова, музика; а відповідно до третього пропонується надання відеоігрі охорони як аудіовізуальному твору.

Оскільки правове регулювання відеоігор може змінюватися в залежності від пристрою, на якому вона відтворюється, доцільно визначити поняття «відеогра» як найбільш широке, тоді як «комп'ютерна гра», «консольна гра» чи «мобільна гра» доцільно вважати вузькими поняттями, які охоплюються поняттям «відеогра».

В межах законодавства України відеоігру можна визначити як комп'ютерну програму, призначену для прямого чи опосередкованого використання на відповідному пристрої з метою отримання певного результату у вигляді проходження цієї відеоігри.

Крім того, існує дилема щодо того, чи вважати відеоігру продуктом (товаром) чи наданням послуги. Це питання виникає через підхід великих компаній розробників відеоігор, які у своїх ліцензійних угодах з кінцевим користувачем передбачають саме варіант з наданням послуги, а не продажем товару.

Ulitina O., Yakusha Ye. Video game as a copyright object in the creative industries: foreign experience

The video game industry is one of the most developed and popular around the world. The production and distribution of video games is economically highly profitable and has a significant impact on society – entertainment, culture, and social life of people. The video game industry is closely intertwined with other creative industries, but its revenues are higher than those of the film industry or book publishing.

The basis of the video game industry is the intellectual property objects that are created in it, and mainly these are video games. There are a wide variety of video game types, which can be classified according to various criteria, such as the type of device on which they are played, the principle of payment, the number of players who can play simultaneously, the necessity of Internet access, etc.

Considering the peculiarities of different types of games, numerous legal issues arise in the field of their development and distribution, that require appropriate legal frameworks. There are several main approaches to the legal regulation of video games as copyright objects. The first one involves granting protection to a video game as a computer program. It focuses on the fact that a video game is in any case a program code.

The second one is based on the need to distinguish the objects the game consists of – software code, visual elements, music. This approach seeks to provide protection for each of these distinct components as separate copyrightable works.

The third one proposes to grant protection to a video game as an audiovisual work. This approach underlines the combination of visual and audio elements that contribute to the overall game experience.

Each of these approaches has its own set of implications and concerns in terms of copyright protection and regulation in the video game industry. The choice of approach often depends on the specifics and structure of the game, as well as the relevant legal precedents and legislative framework.

Since the legal regulation of video games may vary depending on the device on which it is played, it is advisable to define the term "video game" as the broadest, while "computer game", "console game" or "mobile game" should be considered narrower concepts covered by the term "video game". This approach allows for a flexible and inclusive legal framework that can accommodate the evolving landscape of the gaming industry across platforms and devices.

Key words: intellectual property rights, copyright, copyright law, video game, computer game, creative industries.

Література:

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01 грудня 2022 р. № 2811-IX. Офіційний Вісник України 2023 р., № 3, ст. 74 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
2. Copyright Law of the United States (Title 17) and Related Laws Contained in Title 17 of the United States Code. 2021. URL: <https://copyright.gov/title17/title17.pdf>
3. Copyright Act of 9 September 1965 (Federal Law Gazette I, p. 1273), as last amended by Article 25 of the Act of 23 June 2021 (Federal Law Gazette I, p. 1858) URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_urhg/index.html#gl_p0014
4. Grosheide, F. W., et al. "Intellectual Property Protection for Video Games – a View From the European Union." *Journal of International Commercial Law and Technology*, vol. 9, № 1, 2014, pp. 1-13.
5. Stark, David, *Grand Theft Architecture: Architectural Works in Video Games after E.S.S. Entertainment v. Rockstar Games* (March 3, 2010). *Berkeley Technical Law Journal*, Vol. 25, p. 429, 2010, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1771124>
6. Herrera González, Héctor Camilo, *Protection of Video Game Mechanics through the Patentability of Software* (July 2, 2019). *La Propiedad Inmaterial* № 27, Enero-Junio 2019, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3413816>
7. Fabricatore, Carlo. (2007). *Gameplay and game mechanics design: a key to quality in videogames*. 10.13140/RG.2.1.1125.4167.
8. Rautela, Mayank, *Video Game: An Audio Visual Protection or a Software Protection* (November 5, 2016). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2887814> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2887814>
9. *Research on Copyright Protection of Computer Games*. Xiang Hua Deng and Dan Liu. *E3S Web Conf.*, 218 (2020) 04020 DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202021804020>
10. Court of Justice of the European Union 23 January 2014 Judgment in Case C-355/12 *Nintendo and Others v PC Box Srl and Others* URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-01/cp140009en.pdf>
11. Shani Shisha, *Fairness, Copyright, and Video Games: Hate the Game, Not the Player*, 31 *Fordham Intell. Prop. Media & Ent. L.J.* 694 (2021). Available at: <https://ir.lawnet.fordham.edu/iplj/vol31/iss3/1>

12. END USER LICENCE AGREEMENT UBISOFT URL: <https://legal.ubi.com/eula/en-INTL>
13. CONSOLE (PS3™ AND XBOX®) END USER LICENSE AGREEMENT BLIZZARD URL: <https://www.blizzard.com/en-us/legal/1880cd5e-38bb-4e0d-9f94-f95153f1e8d9/console-ps3-and-xbox-end-user-license-agreement>
14. Bonadio, Enrico and Trapova, Alina, Intellectual Property Law in Gaming and Artificial Intelligence (April 1, 2023). book chapter in Chris Bevan (ed), 'Handbook on Property Law & Theory' (Elgar Forthcoming), Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4421726>

References:

1. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 01 hrudnia 2022 r. № 2811-IX. Ofitsiyni Visnyk Ukrainy 2023 r., № 3, st. 74 [Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" on December 1, 2022 № 1402-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
2. Copyright Law of the United States (Title 17) and Related Laws Contained in Title 17 of the United States Code. 2021. URL: <https://copyright.gov/title17/title17.pdf>
3. Copyright Act of 9 September 1965 (Federal Law Gazette I, p. 1273), as last amended by Article 25 of the Act of 23 June 2021 (Federal Law Gazette I, p. 1858) URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_urhg/index.html#gl_p0014
4. Grosheide, F. W., et al. "Intellectual Property Protection for Video Games – a View From the European Union." Journal of International Commercial Law and Technology, vol. 9, № 1, 2014, pp. 1-13.
5. Stark, David, Grand Theft Architecture: Architectural Works in Video Games after E.S.S. Entertainment v. Rockstar Games (March 3, 2010). Berkeley Technical Law Journal, Vol. 25, p. 429, 2010, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1771124>
6. Herrera González, Héctor Camilo, Protection of Video Game Mechanics through the Patentability of Software (July 2, 2019). La Propiedad Inmaterial № 27, Enero-Junio 2019, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3413816>
7. Fabricatore, Carlo. (2007). Gameplay and game mechanics design: a key to quality in videogames. 10.13140/RG.2.1.1125.4167.
8. Rautela, Mayank, Video Game: An Audio Visual Protection or a Software Protection (November 5, 2016). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2887814> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2887814>
9. Research on Copyright Protection of Computer Games. Xiang Hua Deng and Dan Liu. E3S Web Conf., 218 (2020) 04020 DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202021804020>
10. Court of Justice of the European Union 23 January 2014 Judgment in Case C-355/12 Nintendo and Others v PC Box Srl and Others URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-01/cp140009en.pdf>
11. Shani Shisha, Fairness, Copyright, and Video Games: Hate the Game, Not the Player, 31 Fordham Intell. Prop. Media & Ent. L.J. 694 (2021). Available at: <https://ir.lawnet.fordham.edu/iplj/vol31/iss3/1>
12. END USER LICENCE AGREEMENT UBISOFT URL: <https://legal.ubi.com/eula/en-INTL>
13. CONSOLE (PS3™ AND XBOX®) END USER LICENSE AGREEMENT BLIZZARD URL: <https://www.blizzard.com/en-us/legal/1880cd5e-38bb-4e0d-9f94-f95153f1e8d9/console-ps3-and-xbox-end-user-license-agreement>
14. Bonadio, Enrico and Trapova, Alina, Intellectual Property Law in Gaming and Artificial Intelligence (April 1, 2023). book chapter in Chris Bevan (ed), 'Handbook on Property Law & Theory' (Elgar Forthcoming), Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4421726>

Стаття надійшла до редакції 01.10.2023

Стаття рекомендована до друку 02.11.2023

НОТАТКИ

Збірник наукових праць

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

**№ 4 (60)
2023**

Коректура • *В.О. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *М.С. Михальченко*

Підписано до друку 08.11.2023. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно друк. арк. 5,58. Тираж 150. Замовлення № 0124/040.

Ціна договірною. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022